

Stavby pro výrobu skla ve středních Čechách

Jan ČÁNI; Jana TICHÁ; Eva VOLFOVÁ

ABSTRAKT: *Příspěvek shrnuje výsledky výzkumu stavební podoby historických staveb pro výrobu skla a jejich areálů ve středních Čechách. Předmětem odborného zájmu byly jak sklárny zaniklé, resp. archeologizované, tak také zachované i sklárny dosud fungující. Chronologicky je předmět výzkumu vymezen vznikem nejstarší jednoznačně doložené sklárny na počátku novověku až zásadními společensko-hospodářskými změnami v polovině 20. století. Součástí příspěvku je stručný historický úvod do dějin sklářství ve vymezeném území, i zhodnocení stavu předchozí badatelské činnosti. Významnou část příspěvku tvoří zevrubná stavebněhistorická charakteristika 8 sklářských areálů, které představují nejhodnotnější zachovalý historický stavební fond v zájmovém území. Součástí této charakteristiky je také památkové zhodnocení sklářských areálů a objektů.*

KLÍČOVÁ SLOVA: sklářství; sklárny; střední Čechy; areál sklárny; hutní hala (sklárny); sklářská pec

Buildings for glass production in Central Bohemia

ABSTRACT: *The article summarizes the results of research into the construction of historic buildings for the production of glass and their complexes in Central Bohemia. Defunct glassworks, both archaeologized and preserved, as well as glassworks still in operation were the focus of professional interest. Chronologically, the subject of research is defined as between the establishment of the oldest clearly documented glassworks at the beginning of the modern age and fundamental socio-economic changes in the middle of the 20th century. The article also includes a brief historical introduction to the history of glassmaking in the defined area, as well as an evaluation of the state of previous research activities. An important part of the article is a detailed description of the construction-historical characteristics of 8 glass complexes; this represents the most valuable preserved historical building fund in the field of interest. One such characteristic is also a monumental evaluation of the glassworks complexes and buildings.*

KEYWORDS: glassmaking; glassworks; Central Bohemia; glassworks complexes; metallurgical hall (glassworks); glass furnace

Výzkum sklářství středních Čech a jeho výsledky

Území středních Čech většinou nebývá považováno za region s tradicí sklářské výroby. S historickým sklářstvím se totiž běžně pojí podmínka krajiny s hlubokými lesy a dostatkem palivového dřeva, nezbytného pro sklárny předindustriálního období. Ve středních Čechách byla souvisleji zalesněná území spojena s členitými geomorfologickými prvky, jako jsou Brdy a Křivoklátská vrchovina nebo území kolem Sázavy. Právě v tomto prostředí vedly po třicetileté válce merkantilistické myšlenky držitele statků k zakládání skláren; přinášely profit relativně rychle, vyžadovaly poměrně nízkou počáteční investici a umožnily využít válekovou zpuštěnou území.¹

Na počátku 18. století se v některých stře- dočeských oblastech již naplno projevila podnikatelská obratnost příslušníků sklářských rodů, přicházejících z tradičních regionů sklářské výroby (zejména Eisnerů, Adlerů a Gattermay- rů); v Posázaví vznikla během 18. století po-

stupně téměř dvacítky sklářských hutí, další sklárny vznikaly v Brdech, na Benešovsku² a na hranici s regionem Vysočiny.³ S příchodem industrializace začaly sklárny vznikat i v lokalitách dříve pro sklářskou výrobu netypických.⁴ Od počátku novověku tak v oblasti středních Čech existovalo postupně více než čtyřicet sklářských hutí, značná část však zanikla ještě před začátkem industrializace. Do současnosti se pak zachovaly areály s historickým stavebním fondem přibližně čtvrtiny z nich (obr. 1).

■ Poznámky

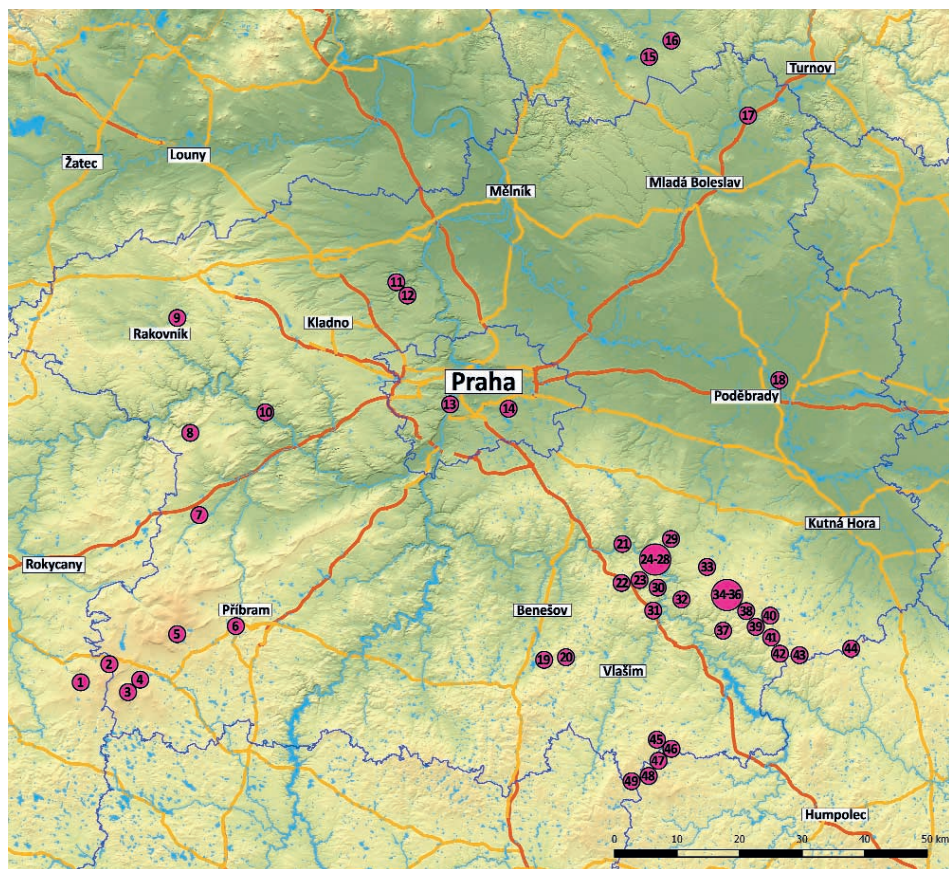
1 Srov. Olga Drahotová, Rozvoj barokního sklářství po třicetileté válce, in: Olga Drahotová et al., *Historie sklářské výroby v českých zemích I. Od počátků do konce 19. století*, Praha 2005, s. 195–204.

2 Srov. Jiří Adler, Posázavské skelmistrovské rody, *Acta Genealogica ac heraldica*, Praha 1975, s. 10, 12–18.

3 Srov. Aleš Knápek, Sklářská krajina Vysočiny, in: Sklářství na Vysočině a v Dolním Rakousku, *Havlíčkobrodsko. Sborník příspěvků o historii regionu Havlíčkův Brod*, Brno

– Havlíčkův Brod 2015, s. 49–56, 58–67, 69–75.

4 Zásadním předpokladem pro vznik skláren v předindustrialním období byl dostatek dostupné dřevní hmoty, tedy paliva pro otop sklářských pecí. Proto až do rozvoje dopravních možností v době industrializace sklárny vznikaly výhradně v dosahu dostatečně rozsáhlých lesních porostů. Až se započítím využívání uhlí na otop sklářských pecí a s rozvojem železnice mohly vznikat sklárny i v urbanizovaném prostředí, například v Poděbradech nebo Praze. Výskyt ostatních potřebných surovin, jako je křemen nebo křemenný písek, vhodná hlína nebo vápenec, zdaleka ne limitoval lokalizaci skláren tak jako blízkost lesů. Například do sklárny v Míšově (druhá polovina 17. až první polovina 18. stol.) byl na konci 17. století sklářský písek pro méně kvalitní sklo dovážen z vrchu Radeč u Zbiroha, vzdáleného vzdušnou čarou téměř 25 km (blíže viz Bedřich Štiess, Co víme o mišovské huti, *Český lid* XLIX, 1962, č. 5, s. 223).

1

Obr. 1. Přehledová mapa zájmového území s vyznačenými polohami sklářských lokalit. Autor: Jan Čáni, 2021.

Výzkum sklářských areálů probíhal v letech 2019–2021 jako součást širšího výzkumného úkolu NPÚ zaměřeného na sklářství.⁵ Zaměřen byl na sklářské výrobní objekty a stavby, které s provozem skláren neoddelitelně souvisely, např. zaměstnanecké kolonie a bydlení majitelů skláren. Z charakteru produkce středočeského regionu vyplynulo, že většina výzkumu byla věnována objektům hutní výroby, zatímco výzkum různých typů rafinačních provozů zůstal spíše doplňkovým tématem. Předmětem výzkumu byly všechny známé a zjištěné lokality a areály sklářské výroby ve zvoleném území; sledovaný region není striktně vymezen hranicemi Středočeského kraje, zařadili jsme do něho také sklářské lokality z blízkých oblastí sousedních krajů, pokud do nich zasahuje sledovaná sklářská enkláva, a Prahu.

Výzkum byl zaměřen převážně na dochovaný stavební fond. Jeho cílem byla základní identifikace, lokalizace a následná terénní rekonstrukce jednotlivých lokalit a areálů skláren. Smyslem bylo shromážďení podkladů pro budoucí syntézu historického sklářského industriálu v celorepublikovém kontextu a identifikace a definování památkových hodnot sklářských

areálů, resp. doporučení pro případnou památkovou ochranu. Za tímto účelem byla provedena základní heuristika dostupných literárních zdrojů a archivních pramenů, základní dokumentace identifikovaných sklářských lokalit, vyhodnocení terénní situace a deskripce sklářských areálů a stavebních objektů.

Výzkum sklářství středních Čech tedy svým charakterem nepřesáhl výzkum základní a svým rozsahem neposkytl dostatečný prostor pro provedení zevrubnější analýzy problematiky nebo zpracování smysluplné syntézy získaných poznatků. Tu znemožnil i poměrně malý soubor zjištěných a zkoumaných areálů a objektů, když z titulu hlavního tématu zastřešujícího výzkumného úkolu vyplývá zaměření zejména na zachovaný historický stavební fond. Situace nebyla příhodná ani pro provedení komparace; jiné, v oblasti historické sklářské výroby kvantitativně i kvalitativně bohatší regiony totiž zatím nebyly komplexně zpracovány. Ve stejném výzkumném úkolu sice probíhá výzkum borsko-šenovského sklářského regionu, a to dokonce jako jeho pilotní část, ucelené výstupy této výzkumné činnosti se však teprve připravují.

Jistý syntetický pohled by se dal uplatnit na lokality předindustriálního období, pro které je možné analogicky uplatnit poznatky z lépe a podrobněji zkoumaných a zpracovaných čes-

kých sklářských regionů. Vzhledem ke stěžejnímu chronologickému zařazení výzkumného úkolu, jímž je industriální období, však pro podobné syntetické hodnocení není v předkládané práci prostor.

Výsledky výzkumu byly zpracovány do podoby záznamů v oborovém informačním systému Památkový katalog. Prostorová data o jednotlivých sklářských areálech, resp. objektech, se také zpracovávala v prostředí geografických informačních systémů. Z těchto dat pak v roce 2020 vznikl výstup ve formě specializované mapy s odborným obsahem.⁶ (Digitální podoba mapy „Sklárny středních Čech“ je publikována v online mapové galerii NPÚ.)⁷ Dalšími výstupy výzkumu jsou publikovaný příspěvek ke sklárně v Mnichově Hradišti⁸ a tento článek.

Zhodnocení dostupných informačních zdrojů a pramenů

Tematika sklářství středních Čech je předmětem zájmu historiografie již od poloviny 20. století. Mezi jinými se historii skláren sledovaného území široce věnoval badatel sklářských dějin Jiří Adler, několik zásadních článků publikoval sklářský historik Bedřich Štiess a přispěli i další regionální vlastivědní pracovníci.⁹ Předmětem zájmu historiků byly především sklárny starší, takže pro velkou většinu předindustriálních skláren jsou známy přinejmenším základní informace o době provozu nebo jejich provozovateli. Pozornost se však věnovala spíše hospodářským nebo regionál-

■ Poznámky

5 Jeho základem se stal pilotní a ověřovací výzkum borsko-šenovské sklářské oblasti, specifické mimořádně širokým spektrem sklářských zařízení doložených od 13. století po současnost. V budoucnu se plánuje výzkum sklářství celého území ČR vedoucí k vytvoření typologie sklářských staveb a oborové metodiky. Více viz *Dlouhodobá koncepce rozvoje výzkumné organizace Národní památkový ústav na léta 2019–2023*, NPÚ, Praha 2018.

6 Sklárny středních Čech – specializovaná mapa s odborným obsahem. Zpracoval: Jan Čáni, spolupráce: Jana Tichá, Eva Volfová. NPÚ, GmR 2020. Dostupné online: <https://iispp.npu.cz/mis/documentDetail.htm?id=1449671>.

7 Dostupné online: <https://npu.maps.arcgis.com>, vyhlédáno 29. 4. 2021.

8 Jana Tichá, „Kopalova“ sklárna v Mnichově Hradišti. Růst a pád české továrny „na všechny druhy surovin potřebných pro sklářský průmysl jablonecký“, *Zprávy památkové péče* LXXX, 2020, č. 1, s. 89–100.

9 Vedle příspěvků Jiřího Tywniaka nebo Otakara Wlasáka to však byly spíše etnografické nebo pozitivistické práce bez přesahu a kontextu, např. Vladimíra Klevetová, *100 let sklárny v Poděbradech. Příspěvek ke studiu sklářství a sklářského dělnictva*, Poděbrady 1976.

2

3

Obr. 2. Výřez z historické mapy z roku 1760, zobrazující polohu zrušené sklářské huti, označené jako *Alte glaß hutten*, lokalizované na k. ú. Jinošice. Mapa panství Lišno, autor: J. A. Kolbe, uloženo v SOA Praha, fond Velkostatek Tloskov, sbírka map a plánů, sign. 2.

Obr. 3. Zobrazení objektů nové sklárny u Zadních hutí pod Třemšínem (k. ú. Voltuň) na výřezu z plánu sklářské osady a hutního okrsku z roku 1744. Objekt ve středu výřezu představuje hutní halu. Národní archiv Praha, fond Arcibiskupský archiv, Štumpflův urbář, i. č. B 178, s. 130, připojená mapa pozemků náležejících k huti.

ním souvislostem existence sklárny, zatímco stavební podoba nebyla tematizována. Četné práce Jitky Lněničkové jsou pak zaměřeny hlavně na uměleckohistorickou nebo uměleckořemeslnou stránku produkce a pro výzkum sklářských staveb jsou také irelevantní. Navíc, přestože jsou areály předindustriálních sklár dnes převážně zcela archeologizovány, zůstává naprostá většina z nich mimo pozornost odborného archeologického prostředí.¹⁰

Lépe zpracované nejsou však ani areály novější, včetně dodnes fungujících. V dílech Petra Nového, věnovaných v první řadě sklářství severočeských oblastí z hlediska regionálních dějin a hospodářského významu, nejsou stavební aspekty opomenuty zcela, ale i zde jsou zmiňovány jen omezeně. Navíc jsou pro oblast středních Čech využitelné jen velmi okrajově. O stavebním fondu se téměř nehovoří ani v nejrozsáhlejší syntéze věnované sklářství, několikavazkovém díle *Historie sklářské výroby v Českých zemích*,¹¹ které vznikalo s ambicí postihnout všechny aspekty sklářské výroby z hlediska historie, dějin umění i technologie. Stavitelská a archeologická témata, soudě podle předmluvy k druhému dílu, měla být zpracována ve třetím díle publikace,¹² který však nikdy nevyšel. Jen málo užitečný se pro výzkum stavební podoby sklár ukázal být ča-

sopis *Sklářské rozhledy*, vycházející v letech 1924–1951.¹³ Mnoho materiálu neposkytly ani studentské,¹⁴ propagační¹⁵ nebo biografické práce.¹⁶ Až o stavbách druhé poloviny 20. století lze čerpat informace z dobových architektonických publikací.¹⁷

Po prostudování literatury bylo zřejmé, že pro poznání stavební podoby sklár je jednoznačně nutné provedení důkladného archivního průzkumu. Snahou výzkumného týmu bylo shromáždit a prostudovat veškeré písemné podklady, které se týkaly stavební podoby a stavebního vývoje sklár na území středních Čech do roku 1950, a v případě sklár, které jsou stále v provozu, stručně postihnout i druhou polovinu 20. století (naopak dějiny sklár a jejich výrobní program byly reflektovány spíše okrajově, jen pro doplnění kontextu). Tato ambice nebyla zcela nerealizovatelná vzhledem ke skutečnosti, že pramenů není mnoho: „Z materiálů podnikových archivů do r. 1945 se dochovaly jen trosky, archivy centrálních institucí se dochovaly jen částečně.“¹⁸ Přesto se ambici zcela naplnit nepodařilo, ne-

■ Poznámky

10 Základní rekognoscaci některých brdských sklár se věnoval významný amatérský archeolog Jiří Fröhlich a také sklářský badatel Michal Gelnar. Ojedinelou archeologickou terénní akci představuje záchranný výzkum Archeologického ústavu ČSAV v Praze pod vedením Jaromíra Žegklitz, jenž byl v letech 1988–1989 proveden na poloze zaniklé renesanční sklárny v Broumchu. Odkrytá archeologická situace související se zaniklou sklárnou v Xaverově byla dokumentována Jiřím Bernatem z Ústavu archeologické památkové péče Středních Čech, který prováděl také záchranný archeologický výzkum na poloze zaniklé sázavské sklárny, Svatoprostokské huti, v r. 2020. Na jihovýchodní okraj sledovaného území v posledních letech zasahuje i průzkumná činnost pacovských badatelů, archeologa Petra Duffka a muzejního pracovníka Vlastimila

Simoty (v rámci dlouhodobého projektu „Sklářství na Vysočině“). Plošnou identifikaci a dokumentaci areálů středočeských sklár pak zajistil terénní průzkum provedený pracovníky Odboru archeologie NPÚ, GmŘ v rámci projektu archeologického průzkumu a dokumentace zaniklých sklár vybraných oblastí České republiky, realizovaného v rámci výzkumného cíle DKRVO „Archeologie“ v letech 2014–2017. Výsledky projektu byly zpracovány formou speciální mapy „Sklářská geodatabáze“, jejíž digitální podoba je dostupná v mapové galerii NPÚ: <https://npu.maps.arcgis.com/home/index.html>.

11 Olga Drahotová et al., *Historie sklářské výroby v českých zemích I. Od počátků do konce 19. století*, Praha 2005. – Roland Kirsch et al., *Historie sklářské výroby v českých zemích II/I. Od konce 19. století do devadesátých let 20. století*, Praha 2003. – Roland Kirsch et al., *Historie sklářské výroby v českých zemích II/II. Od konce 19. století do devadesátých let 20. století*, Praha 2003.

12 „Třetí díl má víceméně slovníkový charakter. Jeho přínos je v jedinečném soupisu sklár a rafinérií na našem území...“ Viz Kirsch et al., *Historie ... II/I* (pozn. 11), Praha 2003, s. 15.

13 *Sklářské rozhledy 1924–1951*. Dostupné online: <http://www.digitalniknihovna.cz/cdk/periodical/uu-id:348ca747-a695-44a5-be4c-8b49caa95c23>, vyhledáno 22. 2. 2021.

14 Např. Kateřina Kavalírová, *Historie sklár Kavalier a rodiny Kavalírových*, bakalářské práce, Filozofická fakulta Univerzity Pardubice 2012, nestr. Dostupné online: https://dk.upce.cz/bitstream/handle/10195/47598/KavalirovaK_Historiesklaren_TJ_2012.pdf;jsessionid=36E4A6E8651C400356C1482CCD94524E?sequence=3, vyhledáno 22. 2. 2021.

15 Např. Kavalier, Sázava 1997.

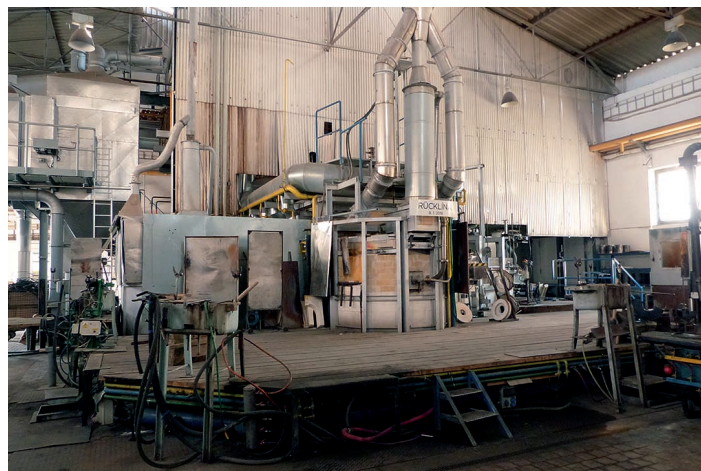
16 Např. Miloslav Linka, *Život se sklem*, Liberec 2009. – Antonie Kavalírová, *Paměti babičky Kavalírové*, Praha 1947.

17 Např. Emil Hlaváček, *Architektura pohybu a proměn. Minulost a přítomnost průmyslové architektury*, Praha 1985. – Karel Storch, *Nová technika a architektura v Československu*, Praha 1961, ad.

18 Kirsch et al., *Historie ... II/I* (pozn. 11), s. 16.

4

5

6

Obr. 4. Nižbor, sklárna Rückl Crystal, a. s., celkový pohled z protějšího zámeckého návrší. Foto: Eva Volfová, 2019.

Obr. 5. Nižbor, okr. Beroun, sklárna Rückl Crystal, a. s., interiér hutní budovy s pracovní plochou a tělesem kombinované vanové pece. Foto: Eva Volfová, 2019.

Obr. 6. Nižbor, areál sklárny v pohledu přes řeku od jihozápadu, 1906. Vlevo ve svahu nad továrnou vila majitelů sklárny, rodiny Rücklových, z levé strany dále sklady s expedicí, patrová budova brusíren a dílenských provozů, navazující na hut' se strmou sedlovou střechou s „intýdáchlem“ ve hřebeni a administrativní budovou. Jeden komín se nachází vlevo od kotelny, druhý vpravo od generatorovny. Zdroj: soukromý archiv Markéty Rücklové.

boť dvě vlny pandemie COVID-19 a související opatření v řadě případů znamenaly znepřístupnění stěžejních institucí.¹⁹

Relevantními zdroji se ukázaly být státní okresní archivy; pravděpodobně nejvíc informací poskytl SOKa Benešov, který uchovává téměř kompletní historickou stavební dokumentaci sklárny Růženín.²⁰ Výsledky přinesl také průzkum v SOKa Kutná Hora,²¹ kde je uložena část stavebních plánů sázavského sklářského areálu. SOKa v Berouně významně přispěl skeny dobových fotografií sklárny v Nižboru. Nečekaně přínosnými se ukázaly být archivy stavebních úřadů, v nichž je často uložena agenda včetně stavebních plánů postihující v některých případech velkou část funkčního období sklárny. Zcela zásadní se ukázaly být pro poznání stavebního vývoje areálu v Poděbradech a v Praze-Hostivaři, doplňující význam mají i pro další lokality. Naopak zcela neúspěšné zůstaly snahy o průzkum v podnikových archívech (přes opakované žádosti se výzkumný

tým nedočkal pozitivní reakce ani od podnikového archivu sklárny Nižbor, ani od archivu spol. sklárny Kavalier, a. s.). Cenné fotografie nižborské sklárny ze soukromého archivu poskytla dcera posledního majitele ze zakladatelského rodu, Ing. Jiřího Rückla, Markéta Rücklová.

Další významné zdroje poznání nabízejí muzea, v první řadě regionální (Poděbrady, Mnichovo Hradiště, Příbram, Beroun), ale také Národní technické muzeum, resp. archiv NTM, kde jsou uloženy návrhy sklárny v Praze-Hostivaři.²²

Významným zdrojem informací pro zkoumání sklářských lokalit – základní lokalizace i objektové skladby areálů – jsou historické kartografické zdroje; jak celostátní mapová díla (vojenská mapování, Müllerova mapa Čech²³ a mapy stabilního katastru), tak mapy panství,

■ Poznámky

19 Nevyužit tak zůstal především Národní archiv se svým potenciálně slibným nově zpracovaným fondem Československé závody sklářské, n. p. Praha.

20 SOKa Benešov, fond Okresní úřad Benešov a fond A. Pryl a sklárna Růženín.

21 Další fondy uložené v témže archivu: fond Archiv obce Sázava (1836–1945) a fond Velkostatek Sázava byly užitečné podstatně méně.

22 NTM archivuje nepodepsané projekty dvou bytových domů, nárožního dvoupatrového a řadového třípatrového, bez udání lokace, pravděpodobně v Praze na Smíchově. Kromě toho zde mají i ukázkový nabídkový katalog a skladačku s ukázkami svítidel Inwald z počátku 30. let.

23 Müllerova mapa Čech byla zpracována v letech 1720–1722 na základě mapování z let 1712–1717. 1. vojenské mapování, tzv. josefské, proběhlo v letech 1764–1768 a 1780–1783. 2. vojenské mapování, tzv. Františkovo, vzniklo mezi lety 1806–1869. 3. vojenské mapování, tzv. franž-josefské, proběhlo v letech 1876–1880. Podrobně viz Mapový portál Výzkumného

usedlostí, majetkosprávních jednotek, lesních map nebo mapové plány jednotlivých lokalit (obr. 2).²⁴

Předindustriální sklárny středních Čech

Až do počátku industrializace měla podoba areálů a výrobních objektů skláren ve středních Čechách běžné základní schéma. Jádrem a dominantou sklářského areálu byla hutní hala se sklářskými pecemi, rozměrná halová stavba srubové nebo rámové konstrukce na nízké kamenné podezdívce, s vysokou sedlovou nebo valbovou střechou (obr. 3).²⁵ Součástí areálu byl také dům hutníka, domy sklářů – obvykle sdružené obytné objekty pro více rodin – a další běžné hospodářské objekty jako stáje, kůlny, stodoly a jiné. Do areálu patřila také stoupa na drcení surovin do sklářského kmene a někdy také vodní pila.²⁶ Ty pak vyžadovaly přidružené vodní hospodářství, sestávající ze soustavy rybníků a náhonů, jež zabezpečovaly vodní pohon.

Výrobní program skláren předindustriálního období nebyl nijak zásadně diverzifikován. Převážná část skláren pokrývala většinu běžného sortimentu dutého a také tabulového skla²⁷ a produkovala kromě levnějšího zeleného skla běžně také kvalitnější sklo křišťálové (tzv. křídlové), které se však ve středních Čechách nebrousilo, ale vyváželo se k rafinování do severních Čech.²⁸ Duté sklo se zdobilo hutním způsobem, foukáním do forem a předforem, a také se běžně malovalo.²⁹ Z typické produkce středočeských skláren se vymyká výroba korálků (tzv. páteříků), kterou lze dle známých analogií předpokládat na hutích provozovaných hutníky, již do středních Čech přišli ze šumavských skláren.³⁰

Areály předindustriálních skláren jsou dnes převážně zcela archeologizovány.³¹ Zachytit lze širokou škálu archeologických reliktů a situací, od povrchových nálezů zlomků sklářského výrobního odpadu přes odpadní výrobní haldy, reliktů zaniklých objektů vodního hospodářství a základové terasy zaniklých staveb až po reliktů stavebních konstrukcí výrobních objektů.³²

Dochovaný stavební fond skláren středních Čech

Historických sklářských areálů se zachovalými, nearcheologizovanými výrobními objekty je ve středních Čechách v současné době pouze deset. Fungující podniky se stále probíhající výrobou jsou tři – v Nižboru, Poděbradech a Sázavě. Z velké části zachovaných, ale k jinému účelu využívaných (a adaptovaných) nebo momentálně nevyužívaných je pět areálů – v Mnichově Hradišti, Otavovicích, Praze-Hostivaři, Příbrami a Růženišně. V ruinách je zachována sklárna v Trněném Újezdu u Zákolan.

Datum založení zachovaných skláren se pohybuje v rozmezí od samého počátku 19. století (v Otavovicích sklárna Dubodol a Trněný Újezd) do přelomu 10. a 20. let 20. století (Praha-Hostivař a Mnichovo Hradiště). Délka fungování sklárny se pak pohybuje v rozmezí mezi pouhými 7 roky (Praha-Hostivař) až po téměř dvoustoletou tradici sklárny v Otavovicích.

Středočeské sklárny byly (až na zanedbatelné výjimky) zaměřeny na hutní výrobu, jejich společným rysem tedy byla dominantní role hutní haly, rozměrné obdélné stavby s vysokou střechou a vnitřním prostorem otevřeným do krovu s odvětrávacím vikýřem. Pec na tavbu skloviny byla umístěna uprostřed haly. Vytápěna byla ve starším období přímo, ve většině případů dřevem.

Právě v souvislosti s palivem užívaným na vytápění sklářských pecí mají střední Čechy mimořádný význam. Ve sklárně v Hořovicích byly už v 60. letech 18. století činěny pokusy s tavením skla v peci vytápěné černým uhlím z místního ložiska.³³ Na samém počátku 19. století pak vznikla první sklárna s uhelným otopem v celé habsburské monarchii, jež byla postavena u Trněného Újezdu nedaleko Otavovic. Následně byla založena druhá sklárna, přímo u otavovických uhelných dolů. Bohatý zdroj paliva byl součástí areálu a k zaměstnancům hutě patřili i horníci.³⁴ Na žádné jiné sklárně nebyla tak úzce provázána těžba topného média s produkcí. Na rozdíl od pozdějšího obecného využití uhlí se však jednalo o přímý otop, bez předchozího zplynování v generátoru. Vytápění sklářské pece (nebo pecí) generátorovým plynem, rozváděným po huti podzemními kanály ústícími do komínového tělesa, se stalo běžným od posledních dvou desetiletí 19. století. Až tehdy se staly nutným doprovodným provozním objektem hutních hal generátorovny s vysokým komínem.

V sousedství hutní haly, případně po jejím obvodu, byly umístěny související provozy – chladicí pece, opukárna, kmenárna, formárna

■ Poznámky

ústavu geodetického, topografického a kartografického, v. i. i., dostupné na: <https://mapy.vugtk.cz/>, vyhledáno: 21. 3. 2021.

²⁴ Například: Mapa panství Lišno, rok vzniku 1760, autor: J. A. Kolbe, uloženo v SOA Praha, fond Velkostatek Tloskov, sbírka map a plánů, sign. 2; Generální mapa panství Tloskov, brouillon Nová Ves, rok vzniku 1728–1732, autor J. Klocksperger, uloženo v SOA Praha, fond Velkostatek Tloskov, sbírka map a plánů, sign. 1; Sklárna Broumy – kupní smlouva mezi Kateřinou Riegrovou a Marií Annou Fürstenberkovou, plánová příloha, rok vzniku 1751, uloženo v SOA Praha, fond Velkostatek Křivoklát, sign. G 190.

²⁵ Srov. například Iva Košťalková, Plán šumavské sklárny Kubova hut z roku 1729, *Sklář a keramik* 3–4, 2012, s. 71–77, 79. – Jaroslav Kaván, Výsledky archeologického výzkumu Karlovy hutě v Jizerských horách, která pracovala v letech 1758–75, *Ars vitraria* VII, 1982, s. 19–51.

²⁶ Stoupy byly součástí prakticky každé sklárny v období novověku. Sloužily především k drcení kusů čistého křemene, jenž představoval hlavní zdroj sklářského písku pro výrobu čirého bezbarvého skla. Volně těžený křemenný písek byl pro tyto účely příliš znečištěn nežádoucími příměsami, zejména oxidy železa. Byl-li dostupný, v období novověku se užíval zejména k výrobě méně kvalitního tzv. ordinárního skla. Blíže Antonín Smrček, Sklářské suroviny, in: Olga Drahotová et al., *Historie sklářské výroby v českých zemích I. Od počátků do konce 19. století*, Praha 2005, s. 379–381. Srov. také pozn. 4. K objektové skladbě sklárny v 18. století viz například inventář huti Nová Ves, Jiří Tywoniak, Zaniklá sklárna v Nové Vsi u Benešova, in: *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* VIII, 1967, s. 149–150.

²⁷ Jiří Adler, Několik poznámek z minulosti předchůdců Kavalierovských skláren, *Sklář a keramik* XVIII, 1968, č. 12, s. 300–301. – Jiří Tywoniak, Zaniklá sklárna v Poříčce u Českého Šternberka, in: *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* VII, 1968, s. 269.

²⁸ Jiří Adler, Skelné hutě na Zbraslavicku, in: *Středočeský sborník historický* IV, 1969, s. 229–230.

²⁹ Srovnej Jiří Fröhlich, K lokalizaci a výrobnímu sortimentu rožmitálských skláren, *Podbrdsko* V, 1998, s. 196–198.

³⁰ Výrobu tohoto sortimentu naznačuje ojedinělý nálezk zmetku páteříku na zaniklé sklárně v Bošticích (lokalita Staré Nespeřice III). Z analogických „vintrozemských“ lokalit v širším prostředí sledované oblasti je výroba páteříků přímo doložena v božejovské huti na Pelhřimovsku (srov. Petr Hrubý – Petr Hejhal – Karel Kašák – Karel Malý – Jiří Valkony, The deserted Baroque glassworks in the cadastral territory of Nová Ves near Božejov (the district of Pelhřimov), in: Jaromír Žegklitz (ed.), *Studies in Post-Medieval Archaeology* III, Praha 2009, s. 479–500), na huti u Salačovy Lhoty (archeologický výzkum z r. 2020, provedený organizací Archaia Brno o. p. s., Petr Duffek – Martina Maršicková, *Probíhající archeologický výzkum barokní sklárny v Salačově Lhotě*, Archaia Brno o. p. s., dostupné z: https://www.archaiabrno.org/home_cs/?acc=zapisnicek&blog_id=1067, vyhledáno 26. 04. 2021).

³¹ Historický stavební fond, který se na lokalitách zachoval, nelze s obdobím fungování skláren spojit bez dalšího podrobného výzkumu.

³² Blíže k archeologickým reliktům sklářských areálů srov. Ján Čáni, Areály zaniklých novověkých skláren jako předmět zájmu archeologické památkové péče, *Zprávy památkové péče* LXXVIII, 2018, č. 4, s. 340–348, 404–405.

³³ Blíže viz Bedřich Štiess, Hořovické arkanum, *Časopis společnosti přátel starožitností* LXI, 1953, č. 2, s. 105–113.

³⁴ Srov. Petr Joza, Otavovická sklárna v korespondenci se kvestra Friedricha Hofbauera, *Středočeský sborník historický* XLVI, 2020, s. 13–43.

	Název lokality (dle katastrálního území)	vžitý název sklárny	doba činnosti
1	Nové Mitrovce, okr. Plzeň-jih	Mitrovická huť	1868–1931
2	Míšov, okr. Plzeň-jih	Míšovská huť	druhá polovina 17. století – cca 1752
3	Voltuš, okr. Příbram	Zadní Hutě, Nová sklárna	1744–1760
4	Hutě pod Třemšínem, okr. Příbram	Zadní Hutě	17. století – 1744
5	Obecnice, okr. Příbram	Dobříšská huť	1749–1783
6	Příbram, okr. Příbram	Hartmannova sklárna	1867–1931
7	Hořovice, okr. Beroun	Hořovická huť	60.–70. l. 18. století
8	Broumy, okr. Beroun	Schürerovská huť	1600–1743
9	Lužná u Rakovníka, okr. Rakovník	U boží prozřetelnosti	1810–1845
10	Nižbor, okr. Beroun	Sklárny Rückl	od 1903
11	Otovice, okr. Kladno	Huť Dubodol	1805 – cca 2000
12	Trněný Újezd u Zákolan, okr. Kladno	Huť Marienheim	1802–1818
13	Praha-Zlíchov (Smíchov)	Sklárny Inwald	1878–1935
14	Praha-Hostivař	Pražské sklárny	1918–1930
15	Kuřivody 1, okr. Česká Lípa	Štrassdorfská huť 1	cca 1725 – cca 1775
16	Kuřivody 2, okr. Česká Lípa	Štrassdorfská huť 2	cca 1775 – cca 1800
17	Mnichovo Hradiště, okr. Mladá Boleslav	Kopalova sklárna	1920 – cca 1950
18	Poděbrady, okr. Nymburk	Sklárny Bohemia	od 1876
19	Hutě-Jinošice, okr. Benešov	není znám historický název	cca polovina 18. století
20	Nová Ves u Postupic, okr. Benešov	Líšeňská huť	1712 – cca 1730
21	Vlkovec, okr. Benešov	Sklárna Růženín	1855–1993
22	Ostředek, okr. Benešov	Ostředecká huť, Mariánské údolí	1715–1719, 1829–1891
23	Xaverov, okr. Benešov	Choratická huť	1728–1746
24	Sázava I, okr. Benešov	Sklárny Kavalier, Huť sv. Prokop	1837 – cca 1915
25	Sázava II, okr. Benešov	Sklárny Kavalier, Huť František	1884 – cca 2005
26	Sázava III, okr. Benešov	Sklárny Kavalier, Huť Josef	1902 – cca 1950
27	Sázava IV, okr. Benešov	Sklárny Kavalier, Huť Vladimír	1922 – cca 1965
28	Sázava V, okr. Benešov	Sklárny Kavalier, nová huť	od 1952
29	Radvanice nad Sázavou, okr. Kutná Hora	Sklárna Nechyba	1708 – cca 1715
30	Drahňovice, okr. Benešov	Sklárna Poříčko	cca 1735–1758
31	Měchnov, okr. Benešov	Sklárna Brtnice	1839–1850
32	Podveky-Zalíbená, okr. Kutná Hora okr. Kutná Hora	Podvecká huť	1731–1747
33	Staňkovice u Uhlířských Janovic,	Sklárna Ostašov, Ratajská huť	1715–1726
34	Staré Nespeřice I, okr. Kutná Hora	Stará huť 1 a 2	cca 1675–1731, 1770–1841
35	Staré Nespeřice II, okr. Kutná Hora	Stará huť 3	1856–1876
36	Staré Nespeřice III, okr. Kutná Hora	Boštická huť	1708 – cca 1718
37	Kněž u Čestína, okr. Kutná Hora	Kácovská huť, Huť Marienthal	1731–1745
38	Čestín, okr. Kutná Hora	Huť Morány	1707–1747, 1838 – cca 1890
39	Krasoňovice, okr. Kutná Hora	Zbraslavická huť 1 a 2	1715–1725, 1785–1806
40	Zbraslavice, okr. Kutná Hora	Sklárna Chotěměřice, Rosalienthal	1777–1798, 1835 – cca 1865
41	Ostrov u Bohdanče I, okr. Kutná Hora	Ostrovská huť 1, Staré hutě	1779 – cca 1815
42	Ostrov u Bohdanče II, okr. Kutná Hora	Ostrovská huť 2	cca 1815 – cca 1875
43	Bělá u Jedlé, okr. Havlíčkův Brod	Sklárna Tasice	1796–2002
44	Chlum u Zbýšova, okr. Kutná Hora	Sklárna Nová Chraňbože	1771–1871
45	Nakvasovice, okr. Benešov	Sklárna Palčice	1796–1855
46	Čáslavsko, okr. Pelhřimov	Sklárna Jelenov	1722–1737
47	Horní Lhota, okr. Benešov	Sklárna Štattenbrunn	1710–1736
48	Velká Ves, okr. Pelhřimov	Stará huť	cca 1735–1754
49	Slavětín u Načeradce, okr. Benešov	Slavětínská huť	1717 – cca 1738, 1797–1785

Tab. 1. *Tabulka lokalit sklářské výroby ve středních Čechách (zvýrazněny jsou zachované areály). Zpracovali: autoři článku, 2021.*

se skladem forem, sklady surovin. Dále pak zušlechťující (rafinační) provozy (brusírny, leštírny, malířské dílny a dílny na leptání). S postupným rozšiřováním produkce a specializací činností následovaly další prostory, např. vazařna, balírna a sklady výrobků, výpravná (expedice). Byly to často utilitární přízemní stavby, obvykle dodatečně přístavky. S postupem 20. století se prosazovala a zvyrazňovala tendence ke slučování všech činností „pod jednou střechou“. Nejvýraznějším příkladem je tzv. nová huť v Sázavě.³⁵

Společným jmenovatelem zachovaných sklářských areálů je blízkost železniční trati, která zajišťovala přísun uhlí, surovin a současně transport výrobků a která byla buď plánována s ohledem na zájmy již existujícího sklářského podniku (Sázava, Otovice), nebo byl nový podnik umístěn strategicky do její blízkosti (Poděbrady, Mnichovo Hradiště, Nižbor).

Nezbytnou součástí sklářských areálů předindustriálního období byl hutní dům, tedy sídlo hutníka, provozovatele sklárny, a zároveň administrativní budova; v některých případech je hutní dům v adaptované podobě jedinou zachovanou stavbou jinak zaniklého areálu (např. Ostředek, Ostrov a Lužná). V industriálním období nahradila hutní dům vila majitele sklárny, stojící přímo v areálu (např. Poděbrady, Sázava, Otovice) nebo v jeho těsném sousedství (Růženín, Nižbor a další). Přímou v areálu nebo v minimální vzdálenosti byly umístěny také bytové domy s byty zaměstnanců (Sázava, Mnichovo Hradiště) nebo kolonie zaměstnaneckých domků (Mnichovo Hradiště, Nižbor, Otovice, Růženín, Sázava).

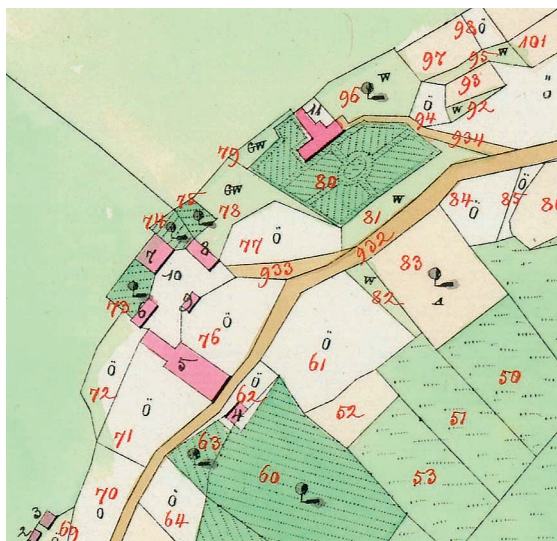
S budováním průmyslových sklár přišla specializace výrobního programu; vznikly tak podniky orientované například na výrobu osvětlovacího skla, laboratorního a technického skla (Kavalier v Sázavě) nebo luxusního broušeného skla (Rückl v Nižboru), ale také na specializovanou produkci bižuterní suroviny (Příbram).

Vybrané areály sklářské výroby středních Čech

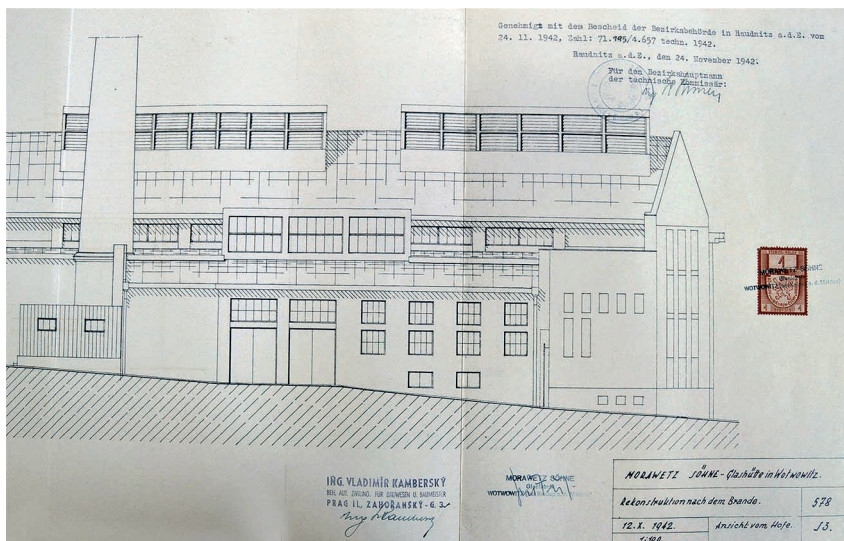
Sklárny Rückl

Nižbor, okr. Beroun, Lánská 141
Sklárna Antonín Rückl a synové (1903–1945 a 1994–2004), dnes RÜCKL CRYSTAL, a. s.

Sklárnu na levém břehu Berounky v Nové Huti u Nižboru založil Antonín Rückl³⁶ ze známé sklářské rodiny původem ze Švýcarska pod

7

8

Obr. 7. Otovice, sklárna Dubodol a západní okraj zástavby vsi se sklárnou, výřez z mapy stabilního katastru z roku 1840. Ústřední archiv zeměměřičství a katastru, Císařské povinné otisky 1 : 2880 (1824–1843, 1851–1871) – Čechy, Otovice, berní okres Kralupy nad Vltavou, sign. B2/a/6C, inv. č. 5602-1_3.

Obr. 8. Otovice, sklárna Dubodol, projekt rekonstrukce hutní haly sklárny Morawetz söhne Glashütte in Wotowitz, „Rekonstruktion nach dem Brande, Ansicht vom Hofe“, část zachycující pohled ze dvora od západu. Vypracoval Ing. Vladimír Kamberský, 12. 10. 1942. Státní okresní archiv Kladno, AOb Otovice, 1906–1943.

názvem „Antonín Rückl a synové“ v roce 1903.³⁷ Podle dostupných vyobrazení³⁸ měla shodnou skladbu budov jako dnes, s dominantní hutní halou se strmou sedlovou střechou vymezenou štíty po stranách a průběžným větracím vikýřem ve hřebeni (obr. 4). Sklárna si brzy našla uplatnění na trhu a přechkala zhoršené podmínky za 1. světové války. Nejlepší časy pro sklárnu nastaly v období mezi světovými válkami. V roce 1921 se z rodinných rücklovských skláren (spolu s Včelničkou a Skalicí) stala akciová společnost³⁹ a pozornost se zaměřila na rozšíření trhu a inovace. V Nižboru se vyráběl hlavně úplný sortiment užitkového skla a dále ve spolupráci s výtvarníky Ludvikou Smrčkovou a prof. Josefem Drahoňovským⁴⁰ barevné umělecké sklo leptané a broušené, osvětlovací tělesa a olovnatý křišťál. Během okupace vyráběla sklárna mimo běžný sortiment užitkového skla také sklo technické a medicínální.⁴¹ Po znárodnění v roce 1945 se stala součástí státního podniku Sklářny Bohemia Poděbrady⁴² a výroba se omezila na užitkové sklo a sortiment pro zdravotnictví. V roce 1994 sklárnu odkoupil zpět potomek zakladatelů Ing. Jiří Rückl a vrátil jí název „Antonín Rückl a synové“.⁴³ Dnes sklár-

na zpracovává zejména ručně umělecky broušený olovnatý křišťál.

Sklárnu vystavěli na lichoběžníkové parcele v blízkosti trati, která zajišťovala přísun uhlí a surovin a transport výrobků (obr. 5). Vjezdová brána s přízemní vrátnicí se otevírá v jihovýchodní části areálu, jižní stranu parcely lemují výrobní křídla v čele s patrovou administrativní budovou, na niž navazuje huť s novodobou sedlovou střechou vnesenou ocelovými příhradovými vazníky s bočními pultovými větracími vikýři. Střed huti ovládá kombinovaná vanová pec (s pánvemi) na plyn a chladicí elektrická pec (obr. 6). Následuje patrová budova navazující provozů s opukárnou, třídírnou, sklady aj. Koncová patrová stavba obsahuje zušlechťovací provozy – rozlehlou brusírnou, leštírnu, vazárnu, výpravnu, modelárnu, balírny se sklady výrobků a materiálu. Proti hutní hale stojí původní generátorovna s 30 m vysokým komínem. V patře nad ní sídlí formárna se skladem forem. Areál na západní straně ukončuje kolmé křídlo s leštírnou a nádrží na kyselinu, bývalou kotelnou s druhým zděným komínem a expedicí. Areál doplňuje modernistická vila majitelů a zakladatelů sklárny, zasazená výše ve svahu na SZ straně. Kolonie zaměstnanců stojí od roku 1913⁴⁴ východně od výrobního areálu za Lánskou ulicí u řeky.⁴⁵

Památkové hodnoty areálu

Rozlehlá sklárna s dvojicí komínů pracuje nepřetržitě už 118 let a významně se uplatňuje v panoramatu levého břehu Berounky a tvoří hmotový protějšek zámku. Jednotlivé budovy byly v minulosti do značné míry přestavěny nebo upraveny. Negativně se projevuje zejména dodatečné opláštění pohledově exponovaných jižních fasád se zateplením. Přesto má areál několik nepochybných památkových hodnot – pozoruhodný interiér patrové budovy s brusír-

nou a prosklenými přčkami, dále nejstarší plynový generátor a charakteristickou dvojicí vysokých cihelných komínů. Hodnotu lze vnímat i v kontinuálním působení rodiny Rücklů, která ve sklárně s přestávkou vynucenou znárodněním působila až do smrti Ing. Jiřího Rückla v roce 2017.

Sklárna Dubodol

Otvovice, okr. Kladno, čp. 120
Sklářská huť v Dubodole, také Eichthall (1905–1845), později firma Moravcovi synové, Morawetz Söhne (1845 – polovina 20. století) a další.

■ Poznámky

35 Emil Hlaváček, *Architektura pohybu a proměn. Minulost a přítomnost průmyslové architektury*, Praha 1985.

36 http://www.odbornecasopisy.cz/filpviewer/Svetlo/2020/04/Svetlo_04_2020/index.html#p=84, vyhledáno 15. 3. 2021.

37 <https://www.ruckl.com/cs/cms/8/historie>, vyhledáno 15. 3. 2021.

38 Z doby výstavby sklárny se zachovalo bohužel jen minimum dostupného dokumentačního materiálu. O to významnější je originální účet na stavbu sklárny s generátorovnou, uhelnou a dvěma komíny, viz *Účet za postavení sklárny v Nové Huti u Nižbora*, Josef Kindl, 2. 3. 1904, za poskytnutí naskenovaného materiálu autoři děkují Muzeu Českého krasu v Berouně.

39 Jiří Topinka, Nižbor. *Toulky minulostí: Nižbor, Stradonice, Žloutkovice*, Nižbor 2001, s. 52.

40 Ibidem, s. 75.

41 Ibidem, s. 76.

42 Archivní fond Obecního úřadu Nižbor, neuspořádáno, zpřístupněno 20. 3. 2021.

43 Pozn. 38.

44 <https://www.obecnizbor.cz/obec/z-historie/stredovek-a-novovek/>, vyhledáno 17. 2. 2021.

45 V ulici V Římě I–V.

9

10

Obr. 9. Otovice, areál sklárny Dubodol od severozápadu, zleva cihelná trafostanice, vlevo komín od kotelní, uprostřed srostlice budov s hutní halou, v popředí generátorovna s druhým komínem a chladicími pecemi. Foto: Eva Volfová, 2010.

Obr. 10. Otovice, areál sklárny Dubodol od jihozápadu, zleva sklady, expedice, hlavní brána, hala s chladicími pecemi, za ní hutní budova a dvoupatrová stavba z režných cihel s dílnami. Foto: Eva Volfová, 2019.

Jedna z nejstarších uhlím vytápěných sklárren v habsburské monarchii vznikla na západním okraji Otovic, v Dubodole, na samém počátku 19. století jako jeden z pokusných sklářských provozů vytápěných uhlím,⁴⁶ které se v místě těžilo od třetí čtvrtiny 18. století.⁴⁷ Sklárna vznikla na parcele s hlavní podélnou osou ve směru jihozápad–severovýchod. Jiho-východní stranou se přimyká k silnici do Zákolan a pokračuje zástavbou vzhůru do jižně orientovaného svahu. Podle císařského otisku mapy stabilního katastru zde měla stát velká hutní budova a hutmistrovský dům⁴⁸ (obr. 7). Ve svahu přímo nad sklárnou byl výchoz uhelného dolu a uhlí bylo naváženo ze šachty rovnou k tavicím pecím. V prvních desetiletích se tu vyrábělo běžné užitkové a bílé kostěnkové sklo a také v ohni zclacené a pestře malované pohárky i jiné luxusní předměty.⁴⁹ Po roce 1832 už produkovali jen duté sklo, hlavně pivo-ní a vinné láhve, lékárnické lahvičky, ale i růžence a korálky.⁵⁰ V roce 1845 koupil sklárnu Emilián Morawetz a produkce se opět pozvedla.⁵¹ Přírůstek znamenal vybudování železnice a zřízení závodní vlečky v roce 1857.⁵² V letech 1905–1912 se opakovaně přestavovaly a rozšiřovaly chladicí pece, přistavovaly sklady a nový 35 m vysoký komín.⁵³ V roce 1933 zaměstnávala sklárna pod firmou „Moravcovi synové“ 272 dělníků a 10 úředníků⁵⁴ (obr. 8). Po znárodnění byl podnik krátce připojen ke

Spojeným českým sklárnám, národní podnik, Heřmanova Huť u Nýřan,⁵⁵ od konce 50. let se stal součástí národního podniku Vertex Litomyšl.⁵⁶ Novodobá produkce sklárny se soustředila na výrobu polotovarů, zejména skleněných kuliček, pro další průmyslové zpracování. Výroba ve sklárně definitivně skončila roku 2008.

Dnes je sklářský areál zastavěn výrobními objekty a uprostřed zůstává volné jen malé nádvoří (obr. 9). Závodní brány jsou dvě, východní (novější) sloužila s vrátnicí jako vstup pro zaměstnance a původní západní jako hlavní, zásobovací a expediční. Vpravo od východní brány stojí patrová vila s mansardovou střechou, patrně obydlí dřívějších majitelů. Provozní budovy jsou řazeny ve svahu ve třech úrovních nad sebou. Vlevo od brány stojí administrativní dvoupatrová budova s laboratořemi z roku 1970,⁵⁷ za ní pokračuje patrová střední část křídla s dílenskými provozy z počátku 60. let 20. století.⁵⁸ Směrem k západu navazuje minimálně sto let starý patrový objekt. Vyzděn je z pálených režných cihel, s velkými dílenskými okny a sedlovou střechou. Ukončuje jej kolmo orientovaná hutní hala rekonstruovaná roku 1942⁵⁹ a znovu v 60. letech 20. století⁶⁰ (obr. 10). V pokračování jižního křídla stojí původní zásobovací a expediční brána se zděným nadpražím. Vlevo od brány byly umístěny přízemní objekty s bývalou jídelnou a šatnami.⁶¹ Rovno-

■ Poznámky

46 Předcházela jí pokusná sklárna na vrchu Bečas u Otovic a sklárna v Marienheimu u Trněného Újezdu. Majitelé velkého dolu na kamenném uhlí na vrchu Bečas, Jan Fischer a František Xaver Möser, provedli pokusy s kamenným uhlím z Bečasu. Jiří Tywoniak, K počátkům otovické sklárny, in: *Středočeský sborník historický* XX, Praha 1994, s. 52.

47 Jan Kurial (ed.), *Dobývání uhlí na Kladensku. Historie kladensko-slánsko-rakovnické pánve*, Ostrava 2006, s. 240–242.

48 Ke sklárně měla patrně vazbu i budova na trojkřídlém půdorysu, stojící v sousedství sklárny, ve svahu na SV straně, v jejímž předpolí je v mapě značena osově souměrná komponovaná zahrada, viz císařský otisk mapy stabilního katastru, <https://ags.cuzk.cz/archiv/>, vyhledáno 18. 2. 2021.

49 Julius Nádvorník, *Otovice*, 1936, s. 26.

50 Ibidem, s. 27.

51 Před majitelem F. Morawetzem produkce sklárny pod nucenou správou stagnovala a spíše klesala. Julius Nádvorník, *Otovice*, 1936, s. 26.

52 Ibidem, s. 30.

53 SOKA Kladno, sklárna Otovice, stavební agenda, fond AOb, 1896–1929.

54 <https://www.otovice.cz/obec/historie/stripsy-z-dejin-otovic/7-statky-a-chalupy-remesla-zivnosti-a-prumysl-doprava-v-obci-v-18století-az-1polovine-20-století/>, vyhledáno 20. 8. 2021.

55 Václav Davídek, Zaniklá huť u Otovic, in: *Sborník NTM*, Praha 1968, s. 583.

56 Archiv stavebního úřadu Magistrátu města Kladna, archivní složka „Otovice sklárna“, Stavební povolení pro přestavbu sklářské vany I., z 23. 5. 1960, Vertex n. p., Litomyšl, závod Otovice.

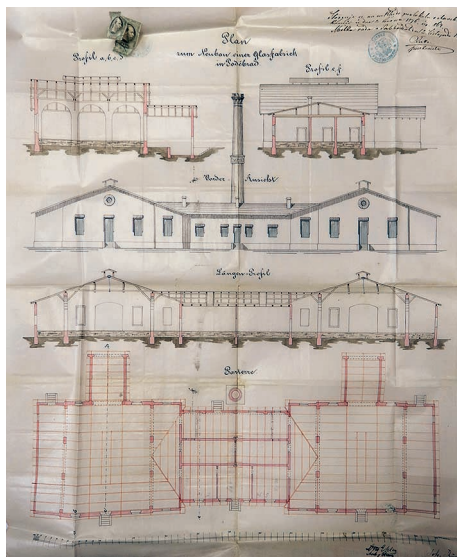
57 V předchozím období zde stála dlouhá přízemní budova se sedlovou střechou, užívaná jako třídírna kuliček. Projektová dokumentace k odstranění objektu a projekt novostavby uloženy ve Stavebním archivu Stavebního úřadu Magistrátu města Kladna, složka Sklárna Otovice.

58 Stavební archiv Stavebního úřadu Magistrátu města Kladna, složka Sklárna Otovice.

59 Projekt haly vypracoval Ing. Vladimír Kamberský, datován 12. 10. 1942, Stavební archiv Stavebního úřadu Magistrátu města Kladna.

60 Pozn. 59.

61 Hned u brány stojí přístavek z r. 1907 s bytem domovníka a rovnou střechou, viz projekt ve Stavebním archivu Stavebního úřadu Magistrátu města Kladna, složka Sklárna Otovice.

11

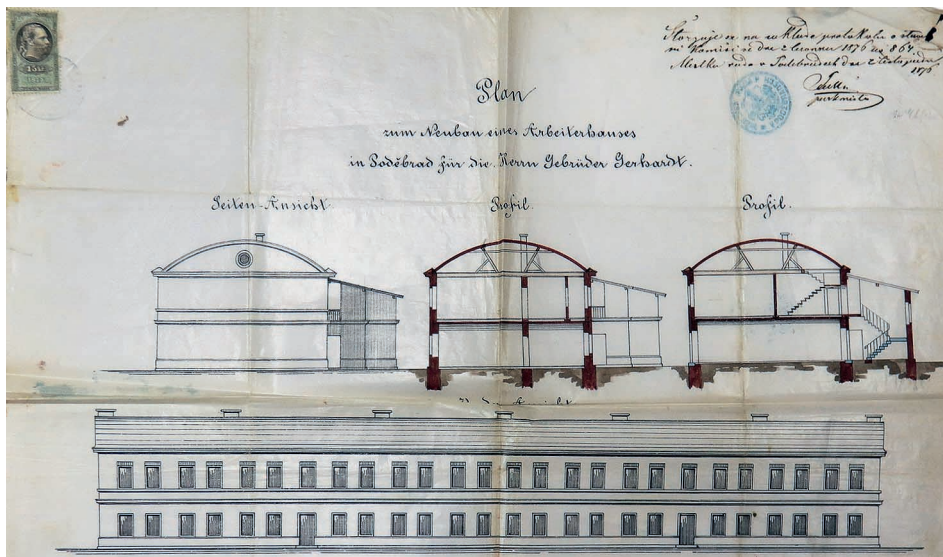
Obr. 11. Poděbrady, plán hutní budovy sklárny bratří Gebhartů, vypracoval Otto Ehlen, 1876. MěÚ Poděbrady, stavební úřad, složka č. p. 223.

Obr. 12. Poděbrady, plán bytového domu pro zaměstnance sklárny, vypracoval Otto Ehlen, 1876. MěÚ Poděbrady, stavební úřad, složka č. p. 223.

běžně s hutí směrem k bráně přistavěli dvorní křídlo se čtvrtkruhově zaobleným nárožím s nízkou pultovou střechou a 35 m vysokým cihelným komínem z roku 1907. Uvnitř byly chladicí pece s generátorovnou. Paralelní (zadní) dvorní křídlo bylo postaveno na severní terase ve svahu s kotelnou a komínem. Následuje patrové omítané severní křídlo se sedlovou střechou a dílenskými velkými okny se segmentovými nadpražími, postavené roku 1907.⁶² Uvnitř byla strojovna a zámečnické dílny s modelárnou. Nejstarší dochovanou stavbou sklárny, postavenou uprostřed vnitrobloku pravděpodobně ještě před rokem 1850, je zděný patrový omítaný dům se čtvrtkruhově zaoblenými nárožními a klasickou valbovou střechou. V severním svahu návrší nad sklárnou je doposud uzavřený vstup do uhelného dolu, dodatečně upraveného na kryt.

Památkové hodnoty areálu

Otvovická sklárna dosud patří v rámci středních Čech k autenticky zachovaným sklářským areálům; hodnotné jsou zejména starší objekty v západní části: cihelné jižní křídlo, hutní hala s charakteristickou střechou s velkými vikýři, přístavek s chladicími pecemi a dílenské objekty ve dvoře. Neobvyklé a na pohled velmi působivé je použití vyřazených pecních vanových kamenů jako vyzdívků opěrné zdi proti svahu na severozápadní straně nad sklárnou. Nepochybnou hodnotu lze spatřovat i ve dvou-

12

setleté nepřetržité výrobě v těsném sousedství uhelného dolu, na jehož produkci byla sklárna dlouhá desetiletí přímo závislá.

Sklárny Bohemia

Poděbrady, okr. Nymburk, Jiráskova 223
Sklárna Bratří Gerhardtové (1876–1888), později Josef Inwald (1895 – 30. léta 20. století), dnes sklárny Bohemia, a. s.

Stavbu sklárny v Poděbradech zahájili bratři Gerhardtové podle plánů architekta Otto Ehlena v dubnu 1876.⁶³ Hut' s půdorysem písmene H byla umístěna v severní části pozemku situovaného v blízkosti železniční tratě, ze které odbočovala vlečka zajišťující dopravu surovin a materiálů.⁶⁴ Dvě hutní haly (každá s pecí o osmi pánvích vytápěnou generátorovým plynem z hnědého uhlí)⁶⁵ byly navzájem spojeny nižším krčkem, komín pro odvod spalin stál v ose budovy (obr. 11). Nechybělo nezbytné zázemí – dvouprostorový sklad severozápadně od huti,⁶⁶ výroba beden na balení skla a bouda na mlácení slámy, do níž se expedované sklo balilo.⁶⁷

Východně od huti, souběžně s východní hranicí areálu, byl vystavěn bytový dům zaměstnanců. Obsahoval 24 bytů, sestávajících z pokoje a kuchyně (obr. 12). Obdélná stavba o šířce 12 m byla původně zastřešena originální segmentovou skořepinou z hmoty podobné betonu, brzy však byla nahrazena sedlovou střechou s dřevěným krovem. Zbořena byla v roce 1958.⁶⁸ Jižní část pozemku byla vyhrazena bydlení majitelů. Ve vile s novobarokními fasádami se nacházely byty obou bratrů, jižně od ní zeleninová zahrada, severně hospodářská stavba obsahující vozovou kůlnu, stáj, kravský chlév a byt kočích.⁶⁹

Výroba byla ve sklárně „Bratří Gerhardtové“ zahájena v roce 1877; hlavním artiklem byly výrobky z draselného skla a sklářská surovina dodávaná do Nového Boru a podkrušnohorských skláren. Sklárna byla v provozu jen do roku 1888, kdy ekonomické potíže vedly k zastavení výroby.⁷⁰

V roce 1894 koupila poničenou sklárnu firma „Josef Inwald“, která ji v roce 1895 opět uvedla do provozu.⁷¹ Hlavním sortimentem se staly sifonové lahve, vyrábělo se však i běžné brusné sklo.⁷² Sklárna byla upravena a následně průběžně rozšiřována a modernizová-

■ Poznámky

62 Projekt dílenské budovy, SOKA Kladno, složka Sklárna Otovice.

63 Dopis Augustina Gerhardta z 21. 4. 1877, MěÚ Poděbrady, Stavební úřad, složka č. p. 223.

64 Situační plán, nedatováno, bez uvedení autora, Archiv Polabského muzea, fond Sklárny Bohemia, karton II, složka Plány skláren H33 475 – H33 486.

65 Archiv Polabského muzea, fond Sklárny Bohemia, karton I, složka Podnikové písemnosti H33 359 – H33 439.

66 Plán na stavbu hutní budovy, Otto Ehlen, 1876, MěÚ Poděbrady, stavební úřad, složka č. p. 223.

67 Nepublikovaný rukopis, bez uvedení autora, bez datace, Archiv Polabského muzea, fond Sklárny Bohemia, karton II, složka Práce o sklárnách H33 359 – H33 439.

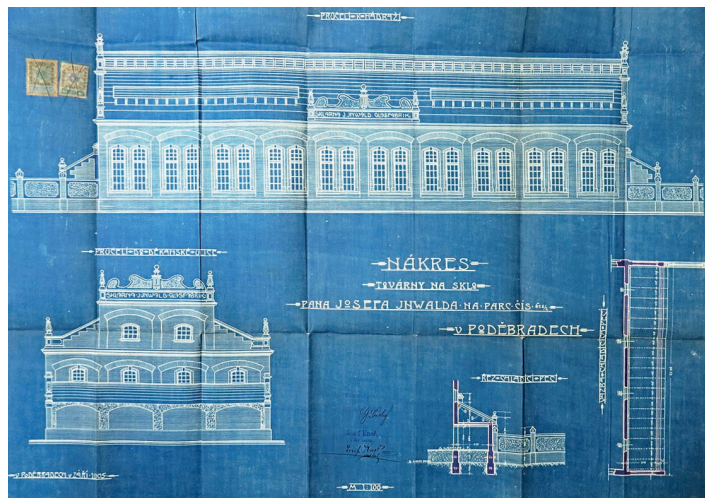
68 Ibidem.

69 Plan zum Neubau eines Kuhstalles, Pferdestalles mit Kutscherwohnung und Wagenschupfens, Otto Ehlen, 1876, MěÚ Poděbrady, Stavební úřad, složka č. p. 223.

70 Anonym (pozn. 68).

71 Vladimíra Klevetová, *100 let sklárny v Poděbradech. Příspěvek ke studiu sklářství a sklářského dělnictva*, Poděbrady 1976, s. 12.

72 Anonym (pozn. 67).

13

14

Obr. 13. Poděbrady, plán nové hutní haly sklárny, vypracoval Josef Kneř, 1905. MěÚ Poděbrady, stavební úřad, složka č. p. 223.

Obr. 14. Poděbrady, brusírna vystavěná roku 1940 podle plánů Františka Šímy. Foto: Miroslav Píša, 60. léta 20. století, Muzeum Poděbrady, fond Sklářny Bohemia, karton 2, sig. H 33 503/1.

na; hutní haly byly zvýšeny, pece zvětšeny na 12 pánví, přibýly chladicí pece. Průběžně přibývaly stavby s výrobní i obslužnou funkcí.⁷³ Po přikoupení pozemků za severní a západní hranicí areálu se továrna rozšířila k dnešní Proftově ulici. Od listopadu 1905 do listopadu 1911 zde podle plánů Josefa Kneře⁷⁴ rostla nová hutní budova s pecí o dvanácti pánvích⁷⁵ a s reprezentativním novorenesančním průčelím, obráceným k železniční trati na Prahu (obr. 13).

Po smrti Josefa Inwalda v roce 1925 přešel podnik v roce 1927 na výrobu olovnatého křišťálu (foukaného i lisovaného),⁷⁶ který postupně původní produkci zcela nahradil.⁷⁷ Na konci 20. let 20. století v poděbradské sklárně pracovalo kolem 300 zaměstnanců⁷⁸ a dokázala se vyrovnat se zánikem Inwaldova koncernu v důsledku hospodářské krize 30. let.⁷⁹ Během 2. světové války byla zavedena válečná výroba. V návaznosti na požár, který v roce 1940 poničil „novou“ hutní budovu,⁸⁰ proběhla celková přestavba areálu, určující jeho dnešní podobu. V roce 1946 byla sklárna znárodněna a vrátila se do ní výroba křišťálu. V roce 1965 byla sklárna začleněna do podniku Sklářny Bohemia Poděbrady (později Crystalex, a. s.),⁸¹ v roce 1993 pak privatizována. Dnes patří společnosti Crystal BOHEMIA, a. s.⁸²

Památkové hodnoty areálu

Poděbradská sklárna je plně funkční průmyslový areál, orientovaný v první řadě na produkci; ekonomickým potřebám jsou podřízeny další hodnoty, včetně historických a památkových. Zástavba areálu pochází nejpozději ze 40. let 20. století nebo mladších období. Výjimkami jsou hutní budova v severozápadním koutě areálu, dokončená v roce 1911, a novobarokní vila zakladatelů sklárny z roku 1875, využívaná dnes jako administrativní budova; jejich hodnoty však byly degradovány nevhodnými úpravami nebo zanedbáváním údržby. Nové a novodobé objekty a zařízení jsou až na výjimky utilitární, s minimálními nebo žádnými architektonickými kvalitami. Hodnota haly, vystavěné ve 40. letech 20. století jako brusírna a sklady,⁸³ byla snížena odstraněním světlíků (obr. 14). Potenciál vykazuje patrová budova z roku 1947, zřetelně ovlivněná funkcionalistickou architekturou,⁸⁴ využívaná jako skladiště, dílny a garáže.⁸⁵

Sklárna Růženín

Vlkovec, okr. Benešov, Růženín
Sklárna Rostoky (1855–1904), později Růženín (od 1904)

Areál sklárny založil v letech 1855–1857 Josef K. Jejkal, švagr majitele sázavské sklárny. Hut měla podobu zděné haly se střešou krytou lepenkou a odvětrávacím hřebenem na střeše.⁸⁶ V peci o šesti pánvích se vyrábělo duté sklo. Sklářskou osadu v té době tvořily ještě administrativní a obchodní budova čp. 22 (přestavěná v roce 1940), domy čp. 13 (původně se čtyřmi dělnickými byty o jedné místnosti) a čp. 32 (se čtyřmi dělnickými byty o dvou místnostech a dvěma podkrovními byty o jedné místnosti) a nedochovaný dům čp. 7 z roku 1855 s výčepem, bytem pro hostinského a dělnickými byty.⁸⁷

■ Poznámky

- 73** Např. tažirna k výrobě skelných trubiček, viz Protokol 11. 11. 1911, MěÚ Poděbrady, Stavební úřad, složka č. p. 223, nebo dělnické lázně, viz Stavební plán „Nákres továrny na sklo“, září 1905, MěÚ Poděbrady, Stavební úřad, složka č. p. 223.
- 74** Nákres továrny na sklo, Josef Kneř, 1905, MěÚ Poděbrady, Stavební úřad, složka č. p. 223.
- 75** Protokol 24. 11. 1905, MěÚ Poděbrady, Stavební úřad, složka č. p. 223.
- 76** Anonym (pozn. 67).
- 77** Ibidem.
- 78** Ibidem.
- 79** Česká eskomptní banka v Karlových Varech, Archiv Polabského muzea, fond Sklářny Bohemia, karton I, složka Podnikové písemnosti H33 359 – H33 439.
- 80** Anonym (pozn. 67).
- 81** Zpráva pro tiskovou konferenci „Výstava broušeného skla v lázeňském domě LIBENSKÝ v Poděbradech“, bez uvedení autora, bez datace, Archiv Polabského muzea, fond Sklářny Bohemia, karton II, složka Práce o sklárnách H33 359 – H33 439.
- 82** Prezentace na webové stránce <https://www.crystal-bohemia.com/cz/info/20-historie.html>, vyhledáno 29. 3. 2021.
- 83** Plán na přístavbu budovy kmenárny, Josef Šíma, 1940, MěÚ Poděbrady, Stavební úřad, složka č. p. 223.
- 84** Situace, Ing. arch. Josef Semerád, duben 1947, MěÚ Poděbrady, Stavební úřad, složka č. p. 223.
- 85** Plán Skladištní a dílenská budova, Ing. arch. Jos. Semerád, říjen 1947, MěÚ Poděbrady, Stavební úřad, složka č. p. 223.
- 86** Perokresba Edvarda Herolda uveřejněná v časopisu Světozor 1872, dostupné online: <https://www.jiskra-benesov.cz/clanek/toulky-podblanickem-a-posazavim-sklar-na-raztoky-ruzenin-2342>, vyhledáno 30. 3. 2021.
- 87** Soupis majetku 31. 12. 1945, SOA v Praze, fond Sklářna Růženín, Arnošt Pryl, i. č. 3, K 1.

15

16

Obr. 15. Vlkovec, sklárna Růženín. Pohled od severu.
Foto: Jana Tichá, 2020.

Obr. 16. Vlkovec, sklárna Růženín, původně brusírna
v roce 1920 přestavěná na kotelnu, pohled od západu.
Foto: Jana Tichá, 2020.

Mezi lety 1876–1902 měla huť ekonomické potíže a několikrát změnila majitele; v roce 1902 ji získal Arnošt Pryl, majitel rafinerie skla ve Skalici v České Lípě. Sešlý areál obnovil, v roce 1904 vystavěl novou brusírnu poháněnou vodou a parním strojem,⁸⁸ přestavěl starou huť, pec rozšířil na deset (a později dvánáct) pánví⁸⁹ a zavedl otop generátorovým plynem.⁹⁰ V roce 1907 byl závod elektrifikován,⁹¹ v roce 1911 byla vybudována vlečka.⁹² Před 1. světovou válkou ve sklárně pracovalo 276 zaměstnanců a sklo se vyváželo pod obchodní značkou Růženín (Rosahütte) i do zahraničí.⁹³

Za 1. světové války byla výroba zastavena a ještě na počátku 20. let se potýkala s problémy. Hned poté se však areál začal rozšiřovat – byla vybudována expedice (s rampou k vlečce), výpravna⁹⁴ a skladiště, v roce 1923 podsklepená vážárna a na ni navazující hrázdná balírna. V roce 1925 byla po dlouhém odkladu dokončena nová brusírna⁹⁵ a stará brusírna byla přestavěna na strojovnu a kotelnu; současně byl vybudován nový komín.⁹⁶

V letech 1927–1929 byla ke staré huti přistavěna nová patrová budova s obsluhými provozy⁹⁷ a hned poté byla zahájena stavba nové (rezervní) huti s pecí o deseti pánvích⁹⁸ a plynárny s pěti generátory a 40 metrů vysokým komínem.⁹⁹ Zároveň došlo k přemostění potoka v areálu továrny pro novou železniční vlečku.¹⁰⁰ Kolaudace proběhla v roce 1931, kdy začala vznikat další stavba obsahující ma-

lířnu, dílnu pro malování skla (částečně halová stavba se skladištěm uhlí v přízemí, v patře s malířskou dílnou a dílnou s malířskými pece-mi), brusírnu a sklady (obr. 15).¹⁰¹

V té době se začala projevovat světová hospodářská krize, práce ve sklárně byla omezo-vána, výroba se však nezastavila. V roce 1941 zemřel majitel sklárny Arnošt Pryl a sklárna se stala veřejnou obchodní společností, vedenou jeho třemi syny.¹⁰² V této době zde pracovalo 150 lidí.¹⁰³ Po 2. světové válce byla sklárna Růženín znárodněna, začleněna do národního podniku Bohemia Havlíčkův Brod¹⁰⁴ a později připojena ke sklárnám Kavalier v Sázavě. Namísto luxusních výrobků začala výroba skleně-ných aparatur ze speciálního borosilikátového skla SIMAX především pro chemický, farmaceu-tický a potravinářský průmysl.¹⁰⁵ Od 70. let by-la výroba z Růženína postupně přesouvána do moderního závodu v Sázavě. Provoz byl defini-tivně zastaven v polovině roku 1993,¹⁰⁶ dnes je areál využíván jako sklady sázavských sklá-ren.

Památkové hodnoty areálu

Areál sklárny v Růženíně je nejautentičtější zachovaný historický sklářský výrobní komplex ve středních Čechách, který se výrazně neliší

⁹² Soupis majetku, 31. 12. 1945, SOA v Praze, fond Sklárna Růženín, Arnošt Pryl, i. č. 3, K 1.

⁹³ Marie Lohniská, *Inventář Sklárna Růženín, Arnošt Pryl, 1921–1947*, 1984, SOA Praha, s. 15.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ Plán Přestavba i rozšíření brusírny ve sklárně Růženín, 2. 9. 2013, Jan Tomas, SOkA Benešov, fond OÚ Benešov, K 2015, sign. 15-6 a Žádost o kolaudaci, 4. 4. 1925, SOkA Benešov, fond OÚ Benešov, K 327.

⁹⁶ Žádost o kolaudaci 28. 8. 1925, SOkA Benešov, fond OÚ Benešov, K 327.

⁹⁷ Protokol, 21. 5. 1927, SOkA Benešov, fond OÚ Benešov, K 327.

⁹⁸ Povolení provozu, 25. 9. 1931, SOkA Benešov, fond OÚ Benešov, K 327.

⁹⁹ Žádost o povolení stavby, 12. 4. 1929, SOkA Benešov, fond OÚ Benešov, K 327.

¹⁰⁰ Plán na přemostění potoka pro vlečku dráhy a vozou-cestu, Rudolf Tuka, 1929, SOA Praha, fond Arnošt Pryl, sklárna Růženín, p. Chocerady, Plány 1923–1942.

¹⁰¹ Plán na přístavbu továrních místností při sklárně Rů-ženín, Rudolf Tuka, 1931, SOkA Benešov, fond OÚ Benešov, K 327.

¹⁰² Smlouva, 10. 2. 1941, SOA v Praze, fond Sklárna Rů-ženín, Arnošt Pryl, i. č. 3, K 1.

¹⁰³ Protokol, 11. 3. 1941, SOkA Benešov, fond OÚ Be-nešov, K 327.

¹⁰⁴ Lohniská (pozn. 94), s. 16.

¹⁰⁵ Plán Stavba vany č. I v Růženíně, autor nečitelný, 23. 1. 1957 a další dokumenty k téže akci, MěÚ Sázava, Stavební úřad, složka Sklárny Kavalier Růženín.

¹⁰⁶ Jiří Tywoniak, *Z historie sklárny Růženín*, in: *Sázav-sko. Historie, tradice, současnost*, Sázava 1994, s. 92.

■ Poznámky

⁸⁸ Žádost o povolení stavby, 1903, SOkA Benešov, fond OÚ Benešov, K 2015, i. č. 641, sign. 15-6.

⁸⁹ Náskres na přístavbu sklárny, Marcel Dusil, 17. 6. 1904, SOkA Benešov, fond OÚ Benešov, K 2015, i. č. 641, sign. 15-6.

⁹⁰ Žádost, 2. 7. 1909 a Plan der Sauggas-Anlage, P. Kock, Wien, am 3. Mai 1907, SOkA Benešov, fond OÚ Benešov, K 2015, i. č. 641, sign. 15-6.

⁹¹ Protokol, 12. 8. 1907, SOkA Benešov, fond OÚ Be-nešov, K 2015, i. č. 641, sign. 15-6.

17

18

Obr. 17. Sázava, Svatoprokopská huť, asi rok 1957, pohled od severozápadu. Sken fotografie poskytl Jiří Bernát (Ústav archeologické památkové péče středních Čech), uložení originálu neznámé, autor neznámý.

Obr. 18. Sázava, čp. 87, původní obytný dům rodiny Kavalirů, pohled od severovýchodu. Foto: Jana Tichá, 2019.

od podoby, již měl v době největší prosperity na počátku 30. let 20. století; naprostá větší na historických výrobních budov i staveb zajišťujících provoz továrny zůstala zachována a bez razantních úprav. Areál tvoří stará hutní hala, budova s obslužnými provozy,¹⁰⁷ nová huť z roku 1929 s plynárnou a malířna, přestavěná v roce 1949¹⁰⁸, hrázdná budova expedice s rampou pro obsluhu vlečky¹⁰⁹ a navazující brusárna,¹¹⁰ stará brusárna, přestavěná roku 1925¹¹¹ na kotelnu (obr. 16) s komínem.¹¹² Před západním průčelím kotelny je dochovaná drobná stavba kuglery¹¹³ z roku 1913.¹¹⁴ Jižně na historický výrobní komplex navazují novodobé stavby. Východně a jihovýchodně od něj je situováno administrativní zázemí sklárny a obytné budovy zaměstnanců; administrativní budova čp. 22, existující již před založením sklárny v roce 1855,¹¹⁵ obytný dům čp. 13 z téže doby, dům čp. 32 z roku 1908 a kolonie domků s celkem 26 byty čp. 44–62, vystavěná mezi lety 1928–1939. Nejzápadnější část areálu obsadily dva bytové domy z roku 1958, každý se 4 byty.¹¹⁶

Památkové hodnoty areálu jsou tedy velmi vysoké, avšak jsou ohroženy neexistující památkovou ochranou; areál je využíván jako sklady skláren Kavalier a zánik cenného areálu je jen otázkou času.

Sklárny Kavalier

Sázava, okr. Benešov, Sklářská 359
Sklárny Kavalier, od roku 1836

První huť v ohybu řeky Sázavy, nedaleko mlýna zv. Na Káčku, vystavěl sklářský mistr František Kavalír v letech 1836–1837. Svatoprokopská huť,¹¹⁷ zvaná také Babička, byla halová stavba s valbovou střechou a hřebenovým vikýřem (obr. 17). Huť byla zařízena jednou pecí na otop dřívím se šesti, později osmi pánvemi. Sklo se v ní tavilo do roku 1884, později sloužila jako pukárna (dílna na oddělování konstrukčních částí výrobku)¹¹⁸, brusárna a sklad hotových výrobků.¹¹⁹ Zbořena byla v roce 1970 při stavbě současného výrobního závodu Kavalier.¹²⁰

Provozní zázemí huti zajišťoval dům čp. 87 s konírnou, sklady, dílnami a snad i byty.¹²¹ K ubytování zaměstnanců sklárny sloužily od počátku areálu bytové domy čp. 82 a 86, vystavěné původně jako dva samostatné objekty, později propojené přízemní dílnou, která byla za protektorátu upravena k bydlení. Dnešní podobu získal dům, nesoucí dnes čp. 82, 86 a 224, v roce 1967.¹²² Součástí areálu sklárny byl i obytný dům majitelů čp. 81, vystavěný někdy mezi lety 1841 a 1875¹²³ a v roce 1941 upravený na malometrážní byty¹²⁴ (obr. 18). Druhým obydlím rodiny majitelů sklárny byla tzv. Kavalírova vila čp. 43, vystavěná někdy po roce 1875, po roce 1941 rovněž rozčleněná na několik malých bytů.¹²⁵

■ Poznámky

107 V přízemí byla kotelná a skladiště železných forem, šamotová dílna s betonovými nádržemi na hlinu, místnost pro sklářské nářadí a skladiště sklářského písku. V patře byly technická kancelář a laboratoř, pánvárna, mísárna a sklad materiálu. V 2. patře byla hala na prohlížení skla a opukací dílna. K tomu přilehlá chodba na vlečku a široká spojovací chodba mezi hutěmi. Tuka (pozn. 102).

108 Přestavba je patrná na letecké fotografii, dostupné: <https://ags.cuzk.cz/archiv/?start=1ms>, vyhledáno 30. března 2021.

109 Plán Přestavba i rozšíření brusárny ve sklárně Růženín, 1913, Jan Tomas, SOKA Benešov, fond OÚ Benešov, K 2015, i. č. 641, sign. 15-6.

110 Ibidem.

111 Plán přestavby strojovny a kotelny, Rudolf Tuka, únor 1925, SOKA Benešov, fond OÚ Benešov, K 327.

112 Lohniská (pozn. 94), s. 15.

113 Kuglerna/kulírna, dílna s kuličskými stavy, určenými na broušení nebo leštění dutého skla a bižuterních polotovarů, více viz Rudolf Hais (ed.), *Sklářské názvosloví*, Teplice 2010, s. 46.

114 Plán na rozšíření brusárny při sklárně Růženín, Jan Tomas, 2. 9. 1913, SOKA Benešov, fond OÚ Benešov, K 2015, i. č. 641, sign. 15-6, povolování živností, 1913.

115 Stavba je zaznamenána na mapě stabilního katastru z roku 1941, dostupné online: <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=KRM427018410>, vyhledáno 30. 3. 2021.

116 Technický projekt Růženín, dům A, dům B, Státní projektový ústav, 1958, MěÚ Sázava, Stavební úřad, složka Sklárny Kavalier Růženín.

117 Jiří Huml – Jaroslav Marek – Milan Štědra – Otakar Wlasák, Sázavské proměny, in: *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost*, Sázava 1997, s. 5–23.

118 Např. Rudolf Haise (ed.), *Sklářské názvosloví*, Teplice 2010, s. 41.

119 Otakar Wlasák, Historie skláren Kavalier a rodiny jejich zakladatele, in: *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost*, Sázava 2000, s. 84.

120 Wlasák (pozn. 120), s. 43.

121 Výměr, 14. 7. 1953, MěÚ Sázava, Stavební úřad, složka č. 87.

122 Projekt Úprava domu čp. 224 v Sázavě, červenec 1967, MěÚ Sázava, Stavební úřad, složka č. 224.

123 Dům je druhotně zaznačen v indikační skice Stabilního katastru z roku 1841, dostupné online: <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=KRM343018410>, vyhledáno 30. 3. 2021.

124 Plán Přestavba domu čp. 81 na malé byty, Josef Železný, 30. 4. 1941, MěÚ Sázava, Stavební úřad, složka 43.

125 Plán Adaptace obyt. domu, Stanislav Tobek, 6. 5. 1941, MěÚ Sázava, Stavební úřad, složka 43.

Sklo vyráběné hutí Františka Kavaliera, známé pod obchodní značkou KS (Kavaler–Sázava), navazovalo na tradici českého křišťálu, František Kavaler však jeho složení upravil a zlepšil jeho chemickou odolnost. Později sklárna proslula výrobou laboratorního skla UNEXCELLED a INFUSIBLE, ve své době nejtvrďšího i chemicky nejodolnějšího.¹²⁶

V roce 1882 byla zahájena stavba druhé hutní haly zvané František.¹²⁷ Vznikala v tradiční podobě, s českou pecí pro přímý otop dřevem a volným odtahem spalin nadstřešním větrákem. Provoz byl v huti zahájen v listopadu 1882, v květnu 1883 byl však pro technické potíže pozastaven, byla vystavěna nová pec s přehřívacími regenerativními komorami na plyn a instalován Siemensův generátor pro výrobu plynu z dříví. Do provozu byla huť vrácena v lednu 1884 (obr. 19).¹²⁸ V roce 1904 byla v jejím sousedství postavena budova rafinerie se skladem.¹²⁹ Po zahájení provozu v novějších hutích se na Františku pracovalo již jen občas. V roce 1941 vznikla vedle hutí František centrální generátorová stanice, z níž byl rozváděn plyn do celého sázavského závodu. Potrubí vedlo po dřevěných sloupech a železných stožárech ve výšce 5 m nad zemí.¹³⁰

V roce 1902 byla zahájena stavba další hutní haly pojmenované Josef,¹³¹ halové stavby s „výparníkem“¹³² s připojenou jídelnou a noclehárnou pro dělníky.¹³³ Stavba hutí byla dokončena v roce 1903, pec však nebyla vystavěna dalších 25 let a huť byla uvedena do provozu až v roce 1929.¹³⁴ V roce 1941 byla doplněna o osm foukacích strojů zapojených na kompresor poháněný elektromotorem.¹³⁵

V roce 1914 byla v těsném sousedství železniční tratě zahájena stavba čtvrté hutí nazvané Vladimír (obr. 20).¹³⁶ Její dokončení zdržela 1. světová válka a následně i smrt zakladatele, Vladimíra Kavalíra, v roce 1919.¹³⁷ Zanikla pak při stavbě stávajícího výrobního areálu sklárny Kavalier.¹³⁸

Firmě Kavaler úmrtí Vladimíra Kavaliera způsobilo zásadní problémy a v roce 1926 podřídil hlavní věřitel – Legiobanka – správu firmy svému doзору. Samotnou výrobu tato změna nepostihla. O zajištění výroby se následně dělily dvě firmy řízené různými větvemi rodiny Kavalierů – firma Vladimír Josef Kavaler, a. s., a firma Josef Kavaler.¹³⁹

Po znárodnění v roce 1945 bylo rozhodnuto o modernizaci podniku a v letech 1949–1952 proběhla výstavba „nového závodu“. Jeho jádrem se stal výrobní blok s hutní halou pro 4–5

19

van a se 4 halami pro rafinaci a další opracování skla, situovaný jihozápadně od původních hutí.¹⁴⁰ Už na konci 50. let se však ukazovalo, že ani nová sklárna nestačí pro výrobu světově konkurenceschopného skla, a v roce 1967 byla zahájena její přestavba a výrazné rozšíření.¹⁴¹ Výsledkem modernizace je současný výrobní blok, zastřešující celý výrobní proces od přípravy surovin přes rafinaci ke skladům a expedici hotových výrobků, od počátku koncipovaný pro výrobu skla SIMAX technologií elektrického tavení na principu vnitřního odporu roztavené skloviny.¹⁴²

Památkové hodnoty areálu

Areál sázavských skláren je mimořádný a nemá v kontextu sklářské výroby v České republice obdoby. Do současnosti jsou relativně autenticky zachovány čtyři z původních šesti hutí a řada souvisejících staveb, většinou do jisté míry degradovaných. Hodnota areálu spočívá v první řadě v jeho komplexitě, ilustrující a dokládající kontinuální vývoj průmyslového areálu po téměř dvě stě let, a ve velmi názorném příkladu zásadního sepětí průmyslového areálu a sídelního celku; význam existence a rozvoje sklářského areálu pro město Sázavu a jeho urbanismus je zcela určující.

Dnes je jádrem areálu tzv. nová huť, funkční závod ze 70. let 20. století, v souladu s dobovými trendy koncipovaná jako monoblok,¹⁴³

¹²⁷ Otakar Wlasák, Historie skláren Kavaler a rodiny jejich zakladatele, in: *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost*, Sázava 2000, s. 84.

¹²⁸ Ibidem, s. 116.

¹²⁹ Ibidem, s. 88.

¹³⁰ SOKA Kutná Hora, fond OÚ Kutná Hora, inv. č. 1507, XI-4C/22, Protokol, 13. 11. 1942 a SOKA Kutná Hora, fond OÚ Kutná Hora, inv. č. 1507, XI-4C/22, plány Kavalierovy sklárny Huť Josef Sázava, Březen 1941 (3220 a 3236).

¹³¹ Wlasák (pozn. 127), s. 87.

¹³² Žádost Josefa Kavaliera o živnostenské povolení stavby nové hutě, 9. 7. 1902, SOKA Kutná Hora, fond OÚ Kutná Hora, inv. č. 679, 15_6+K 1686.

¹³³ Protokol stavebního řízení, 5. 8. 1902, SOKA Kutná Hora, fond OÚ Kutná Hora, inv. č. 679, 15_6+K 1686.

¹³⁴ Ibidem a Wlasák (pozn. 127), s. 88.

¹³⁵ Oznámení o zahájení výroby, 15. 6. 1929, SOKA Kutná Hora, fond OÚ Kutná Hora, inv. č. 679, 15_6+K 1686.

¹³⁶ Plán hutí Vladimír, vypracoval Inž. Bohumil Král, květen 1914, SOKA Kutná Hora, Fond OÚ Kutná Hora, i. č. 879, sig. 15-6K-1686, K 274.

¹³⁷ Oznámení o zahájení výroby, 15. 6. 1929, SOKA Kutná Hora, fond OÚ Kutná Hora, inv. č. 679, 15_6+K 1686.

¹³⁸ Jiří Huml – Jaroslav Marek – Milan Štědra – Otakar Wlasák, Sázavské proměny, in: *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost*, Sázava 1997, s. 43.

¹³⁹ Wlasák (pozn. 127), s. 95.

¹⁴⁰ Huml – Marek – Štědra – Wlasák (pozn. 138), s. 5–23.

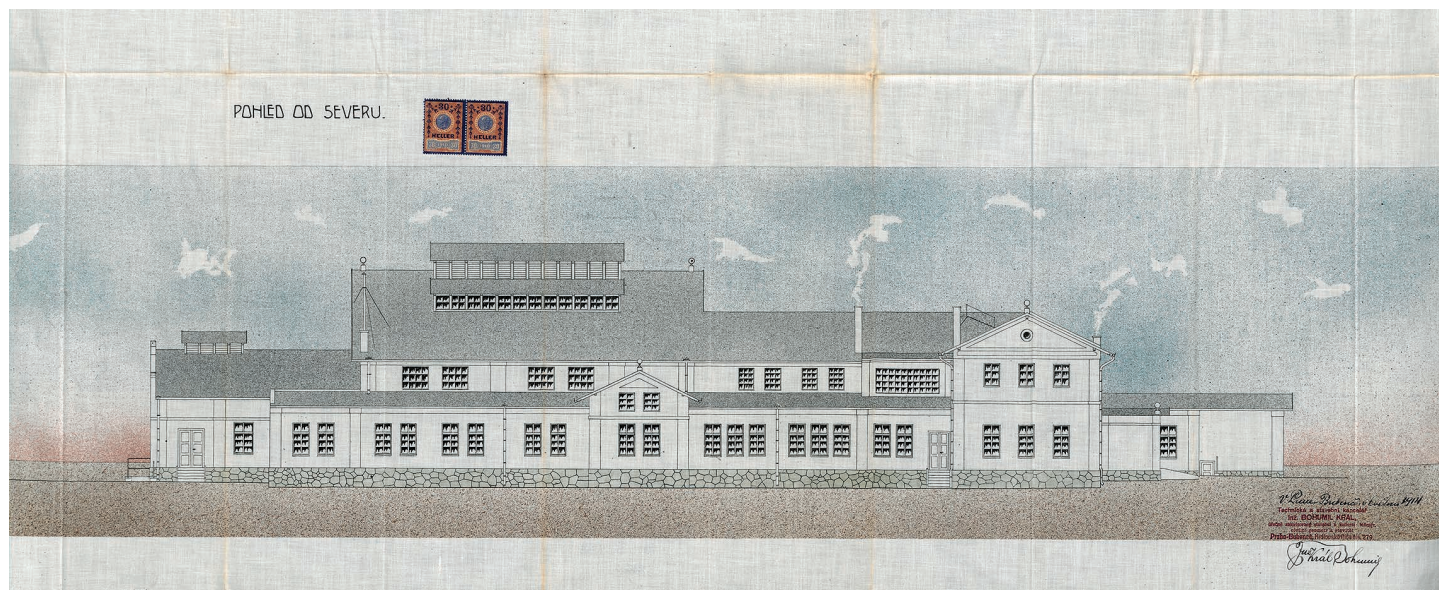
¹⁴¹ Wlasák (pozn. 127), s. 121.

¹⁴² Kirsch et al., Historie II/II (pozn. 11), s. 217.

¹⁴³ Jan Zikmund, *Hledání univerzality. Kontexty průmyslové architektury v Československu 1945–1992*, Praha 2020, s. 166.

■ Poznámky

¹²⁶ Otakar Wlasák, Historie technických skel ve Sklárnách Kavaler v Sázavě, in: *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost*, Sázava 1993, s. 115.

20

Obr. 20. Sázava, plány hutí Vladimír, severní průčelí, vypracoval Bohumil Král, květen 1914. SOkA Kutná Hora, Fond OÚ Kutná Hora, i. č. 879.

v tomto případě se začleněnými budovami z poválečných let, projevujícími se ve hmotě haly jako pětice segmentů¹⁴⁴ (obr. 21). Dominantou komplexu je věžová administrativní budova¹⁴⁵ s hlavním vstupem do závodu na západní straně, představující propojení závodu s rozšiřujícím se městem.¹⁴⁶

Zachované historické stavby rodiny Kavalierů se nacházejí severovýchodně od nové hutě. Na nároží ulic Poznaňská a Na Káčku stojí huť Josef, nazývaná také „žlutá huť“, bazilikální halová stavba s eklektickou fasádou (obr. 22) a dominantním zdobeným vysokým komínem. Dnes je architektura budovy degradována novodobými přístavky a zásahy.

Jihovýchodně od hutě Josef stojí nedávno obnovená huť František a její rafinerie, využívané jako Centrum sklářského umění s expozicí, výstavními prostory a dílnami.¹⁴⁷ Huť je obdélná budova otevřená do krovu, osvětlená okny v úrovni patra, s dlouhými pultovými vikýři ve spodní části sedlové střechy a odvětrávacím vikýřem na hřebeni.

Mezi hutěmi Josef a František je prostor, kde do 70. let 20. století stála Svatopropovská huť a kde bylo původní jádro sázavských skláren; dodnes jsou z něho zachovány obytné budovy, které huť obklopovaly – dům majitelů čp. 81, dělnický bytový dům čp. 82, 224 a 86, nájemní domy čp. 120 a 219 a obslužná stavba čp. 87. K nejstaršímu jádru patřil také mlýn, vedle stojící stavba čp. 84 a 85 a pozdější „Kavalierova vila“ čp. 43. Novější obytné stavby vznikaly od počátku 20. století jižně od

hutě František; spolu s hutí Vladimír založená kolonie zaměstnaneckých dvojdomků, dnes čp. 102–109 a 256–261, 272 a 273, a dva bytové domy ze 30. let 20. století čp. 149 a 152 a 153 a 154. Po 2. světové válce se obytná zástavba rozšířila na ploše západně od nového závodu.¹⁴⁸

Huť Marienheim

Zákolany, Trněný Újezd, okr. Kladno, p. p. č. 788, k. ú. Trněný Újezd
Sklárna Marienheim, také Mariina huť

Sklářskou huť Marienheim na výrobu bílého a tabulového skla u Trněného Újezdu založili Johan Fischer a František Xaver Möser v roce 1801¹⁴⁹ zejména díky dostatku černého uhlí, které se těžilo v šachtě v údolí pod sklárnou.¹⁵⁰ Huť produkovala zpočátku hlavně žádané užitkové obalové sklo, zejména pak lahve na víno; v letech 1817–1818 se zde vyrábělo duté zelené a čiré sklo i sklo křišťálové.¹⁵¹ V roce 1818 byl však provoz sklárny předčasně ukončen; důvodem byla velmi obtížná doprava uhlí z údolí vzhůru do strmého kopce,¹⁵² ale také konkurence téměř stejně staré sklárny v otvovickém údolí, v Dubodole.¹⁵³ Roku 1836 se v bývalých sklářských budovách údajně provozoval hostinec s řeznickým krámem a bydlel zde hajný.¹⁵⁴

Sklárnu založili vysoko nad údolím Zákolanského potoka,¹⁵⁵ u cesty z Otvovic do Trněného Újezdu (obr. 23). Na mapovém listu císařského otisku mapy stabilního katastru Trněného Újezdu¹⁵⁶ vede ke sklárně přístupová cesta od severovýchodního okraje vsi. Na severojižně orientované parcele jsou zakresleny 3 objekty patřící sklárně a přes cestu další samostatně stojící drobné stavby. Největší z budov, zachyce-

■ Poznámky

144 Hutní hala šířky 30 metrů měla nízkou nosnou rámovou konstrukci a parabolickou klenbu montovanou na staveništi z železobetonových prefabrikátů tvaru písmene H, se zabetonovanými zámkovými spoji. Ve hřebeni byly osazeny dýmníky. Na hutní halu navazovaly čtyři nižší lodi rafinace, vysoké 6,5 m a na rozpětí 16 m, s nízkou nosnou rámovou konstrukcí a obloukovými lamelovými klenbami montovanými z dílů tvaru písmene X. Čela klenb byla vyzděna ze skleněných tvárcí. Více viz *Nová technika a architektura v Československu*, Praha 1961, publikace vydaná k VI. kongresu Mezinárodní unie architektů v Londýně.

145 Je vybavená uměleckými díly Irmanova, Babraie a Rakka (plastiky a reliéfní stěna beton-sklo), Emil Hlaváček, Sázava a sklárna, in: *Architektura ČSR XXXII*, 1973, s. 445.

146 Zikmund (pozn. 143), s. 157.

147 Web společnosti Cesty skla: <http://www.cestyskla.cz/>, vyhledáno 6. 4. 2021.

148 Huml – Marek – Štědra – Wlasák (pozn. 138), s. 5–23.

149 Jiří Tywoniak, K počátkům otvovické sklárny, in: *Stře-dočeský sborník historický XX*, Praha 1994, s. 52.

150 Antonie Kavalírová, *Paměti babičky Kavalírové*, Praha 1940, s. 40–51.

151 Pozn. 154.

152 Sklárna fungovala nejpозději od r. 1803, kdy ji Rakovnický kraj uvádí jako jedinou sklárnu na svém území, blíže viz Tywoniak (pozn. 149), s. 55.

153 Sklárnu Marienheim vlastnil r. 1815 Johann Wilhelm rytíř Dobisch (Dobiš); kromě skelné hutě vytápěné uhlím vlastnil také uhelný důl Marienthal v údolí u Otvovic. Milan Konečný, *Česká keramika. Rukověť keramického průmyslu v Čechách 1748–1948*, Praha 2003, s. 115–116.

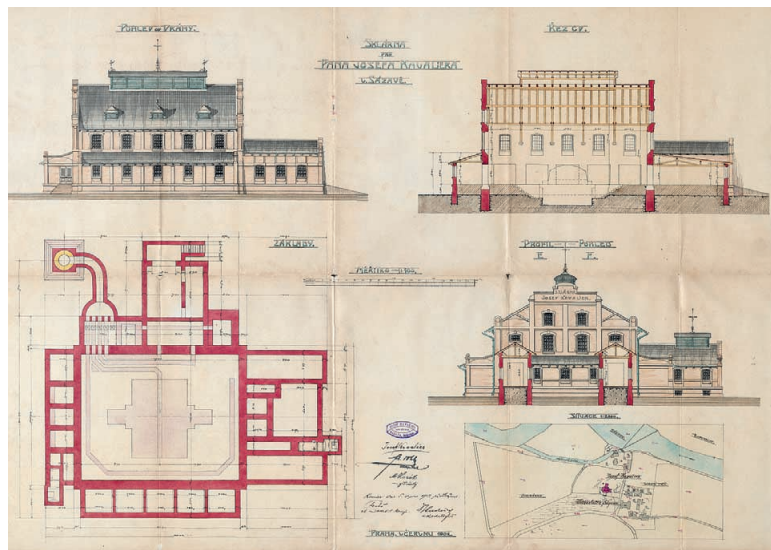
154 Pozn. 154.

155 Vzdušnou čarou necelý kilometr vzdálená od otvovické sklárny vybudované dole v údolí.

156 Viz https://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/coc/coc_data/7972-1/7972-1-002_index.html, vyhledáno 21. 3. 2021.

21

22

Obr. 21. Sázava, Nová huť, současný výrobní areál, letecký pohled z 1. poloviny 80. let 20. století. Převzato z: Emil Hlaváček, *Architektura pohybu a proměn. Minulost a přítomnost průmyslové architektury*, Praha 1985.

Obr. 22. Sázava, plány huti Josef. SOkA Kutná Hora, Fond OÚ Kutná Hora, i. č. 879.

ná půdorysem na historické mapě podél západní hranice parcely, má trojkřídlé uspořádání. Hutní halu lze předpokládat v prostředním, nejširším západním křídle a po stranách další výrobní provozy, snad dílny a sklady. Objekt řádově menší velikosti odpovídá dvoukřídlému půdorysu zanesenému na východní straně od hlavní budovy, na jedné ze sousedních parcel původního rozvrhu katastru. Mohl zde pravděpodobně stát hutní mistrovský dům.¹⁵⁷ Zbývající dva drobné objekty sloužily jako skladovací nebo hospodářské zázemí. Dnes, po dvou stech letech, jsou na místě zaniklé sklárny dobře zachovalé, křovinami zarostlé ruiny obvodového zdíva největší, původně trojkřídlé budovy pravděpodobně s hutí (obr. 24). Nejzachovalejší je úsek dlouhé západní obvodové zdi, z níž vystupují štíhlé meziokenní pilíře jako pozůstatek po velkých okenních otvorech výškového formátu (obr. 25). Dále východním směrem za ruinami je v okolní rovině patrná křovím zarůstající mělká jáma, snad pozůstatek lomu na kámen.¹⁵⁸ V poli okolo ní se nachází množství úlomků skla a taveniny i s kusy sklářských pánví, dovezených sem pravděpodobně jako navážka a odpad z otvovické sklárny.

Památkové hodnoty areálu

Ze zaniklé sklárny se zachovaly překvapivě monumentální ruiny obvodového zdíva hlavní hutní budovy, které by si dnes zasloužily pa-

mátkovou ochranu. Lze očekávat, že součástí apláňovaných destrukcí by mohly být unikátní pozůstatky sklářské pece na uhlí z počátku 19. století, nejstarší sklářské pece na otop uhlím ve středních Čechách. Například ve sklárně v Otavovicích, kde v huti měla pracovat sklářská pec stejné nebo podobné konstrukce, se nejstarší pecní těleso prakticky nemohlo dochovat vzhledem ke kontinuálnímu procesu výroby. Předmětem památkové ochrany by měly být pokud možno také ostatní archeologické stopy souvisejících výrobních procesů. Současně by si zasloužily ochranu také pozůstatky po těžbě vápence ve zdejších lomech a vápenných pecích. Těžba vápence a dokonce i pálení vápna v místních vápenkách mohly být vedle těžby místního uhlí impulzem při výběru vhodného odvětví průmyslové výroby, která by obě místní suroviny zužitkovala, což sklářství ideálně splňovalo. Vápenné pece pracovaly po určitou dobu současně se sklárnou. Proto i pozůstatky vápenných pecí aspirují na to, stát se dalším cenným dokladem zdejší průmyslové výroby první poloviny 19. století.

Hartmannova sklárna

Příbram, okr. Příbram, U Kasáren 6

Hartmannova sklárna

Příbramskou sklárnu založil Jakub Hartmann roku 1867.¹⁵⁹ Až tři sta vyučených dělníků zde vyrábělo kromě tradičních skleněných ozdob i další dekorativní předměty, například věnce z navlékaných korálků, kytice a ozdobné rámečky.¹⁶⁰ Brzy převzal vedení sklárny syn Moritz Hartmann, jako pobočný závod své prosperující pařížské továrny na sklo a hřbitovní věnce.¹⁶¹ Vzhledem k nevyhovujícím výrobním podmínkám se zastaralým dílenským zaříze-

ním, primitivním vybavením sklářské hutě a drahým palivem¹⁶² se tavení skla přestalo vyplácet. Ve sklářské huti byl načas přerušen provoz a korálky se dovážely odjinud. Dekoraturní zboží se v příbramských dílnách nadále jen kompletovalo. Jelikož však zájem o výrobky postupně opět vzrůstal, rozhodli se Hartmannové sklárnu obnovit.¹⁶³ V roce 1882 nově instalovali tavící pec Siemens se šesti pánvemi na tabulové sklo a jednou menší pánví na korále. Otop zajišťoval nadále výhradně generá-

■ Poznámky

157 Regionální historik Otakar Špecinger popisuje sklárnu takto: „Před 180 lety (psáno r. 1982) tam stával patrový dům, jiný menší domek a huť. Kolem byly kůlny a chlívký, hromady uhlí, stáj, sklady drasla, sody, vápna a písku, stodůlka, studna atd. Huť převyšovala toto bizarní seskupení. Měla strmou šindelovou střechu, která vlastně byla otevřeným komínem, zakrytý ještě další malou stříškou (intýdáchl). Tudy se valil kouř z oválné spodní pece se 2 protilehlými podzemními topeništi, kam přikládali šalíř. Pec měla několik pánví...“ Otakar Špecinger, *Barvy staletí*, Kralupy nad Vltavou 1982, s. 39.

158 Na mapě I. vojenského tereziánského a josefského mapování jsou poblíž místa pozdější sklárny značeny vápenné pece. Pálení vápna souviselo s těžbou místního vápence. Mletý vápenec se používal ve sklárně při tavení skloviny, viz <http://oldmaps.geolab.cz/>, vyhledáno 21. 3. 2021.

159 Věra Smolová a kol., *Příbram*, Praha 2016, s. 321.

160 Ibidem, s. 321.

161 Ibidem, s. 439.

162 Informace poskytnuté Hornickým muzeem Příbram, historičkou Lenkou Blažkovou v e-mailu z ledna 2021.

163 Smolová (pozn. 159), s. 439.

23

24

25

Obr. 23. Trněný Újezd, obec Zákolany, okr. Kladno, sklárna Marienheim na výřezu z mapy stabilního katastru z roku 1840. Ústřední archiv zeměměřictví a katastru, Císařské povinné otisky 1 : 2 880 (1824–1843, 1851–1871) – Čechy, Trněný Újezd, berní okres Smíchov, sign. B2/a/6C, inv. č. 7972-1_2.

Obr. 24. Trněný Újezd, obec Zákolany, okr. Kladno. Sklárna Marienheim, pozůstatky zdiva Hutní budovy od jihozápadu. Foto: Eva Volfová, 2019.

Obr. 25. Trněný Újezd, obec Zákolany, okr. Kladno. Ortofoto lokality zaniklé sklárny Marienheim na k. ú. Trněný Újezd u Zákolan, činné v letech 1802–1818, s grafickým vyjádřením terénní situace. Červenou linií jsou vyznačeny půdorysy objektů původního areálu sklárny, vektorizované z georeferencované mapy stabilního katastru. Nejrozsáhlejší půdorys na levé straně představuje hlavní hutní objekt, z něhož se zachovaly části nadzemního zdiva západní fasády, jež byly geodeticky zaměřeny (žluté polygony). Torza zděných konstrukcí dosahují místy výšky přes 5 metrů, jinde se projevují jako výrazné suterénní kužely (purpurový polygon). Zaniklá stavba jihovýchodně od hutního objektu je dobře čitelná v porostových příznamech. Východně od hutního objektu se nachází rozsáhlá deprese mladšího povrchového lomu na vápenec (rozměrný purpurový polygon) pro vápenné pece, jež zde pracovaly po zániku sklárny. Podkladová data: ČÚZK, Prohlížeč služba WMS – ortofoto CIR © ČÚZK. Zdrojová data: Císařský povinný otisk stabilního katastru, 7972-1, Trněný Újezd u Zákolan, rok 1840, list 2, Ústřední archiv zeměměřictví a katastru © ČÚZK. Dostupné z: https://ags.cuzk.cz/archiv/open-map.html?typ=cioc&idrastru=B2_a_6C_7972-1_2. Zákres: J. Čáni, 2020.

Obr. 26. Trněný Újezd, obec Zákolany, okr. Kladno. Sklárna Marienheim, pozůstatky zdiva interiéru hutní budovy, západní obvodová stěna. Foto: Eva Volfová, 2019.

26

torový plyn.¹⁶⁴ V obnovené huti s rozšířeným sortimentem asi 80 dělníků nově vyrábělo různě silné tabulové sklo, čiré i barevné, duté, matné i šupinové, vzorkované a vroubkované.¹⁶⁵ Značná část produkce byla určena na export, v roce 1913 hlavně do Švýcarska, Německa a zaalpských zemí (obr. 29). Moritz Hartmann zemřel roku 1904 v Paříži a továrnu převzal jeho syn Charles.¹⁶⁶ Zásadní zlom nastal po velkém požáru v roce 1921, kdy se firma dostala do finančních nesnází. Výše sjednaného pojištění nepokryla náklady na novostavbu závodu. Výroba zanikla roku 1930 úmrtím Charlese Hartmanna. Dědicové poté prodali tovární areál městu, které jej v roce 1936 přebudovalo na Horymírova kasárna.¹⁶⁷

Sklárna vznikla na severozápadním okraji města poblíž tehdy plánované železniční trati z Protivína do Zdíc. Z původního areálu se do dnes dochovalo několik budov. Na první pohled upoutá zejména velký patrový objekt s půdním polopatrem, vybudovaný na obdélníkovém půdorysu s poměrem stran cca 1 : 6, krytý sedlovou střechou (obr. 28). Vnitřní dispozici tvoří podélný dvoutrakt, na boku za severním štítem je situováno dvouramenné schodiště se středním zrcadlem. Původně sloužil jako dílny a sklady, v interiéru se zachovala řada prvků z doby adaptace na kasárna. Podél západní hranice areálu stojí rozložitý halový objekt zastřešený segmentovou střechou vnesenou nízkými vazníky příhradové konstrukce.¹⁶⁸ (obr. 27). Pravděpodobně sem byl po požáru sklárny v roce 1921 soustředěn provoz hutní haly se sklářskými pecemi. K areálu pat-

řil i dvoukřídlý dvoupatrový dům v nároží ulic Čs. armády a U Kasáren. Jeho původní dispozice i architektonický výraz však zanikly při nedávné přestavbě na sociální byty.

Památkové hodnoty areálu

Ze sklárny zrušené před devadesáti roky jsou dosud dobře zachovány výrobní a dílenské budovy. Zejména jde o největší centrální stavbu (dnes administrativa a sklady Technických služeb Příbram), dále pak halový objekt u západní hranice areálu, zastřešený segmentovými vazníky, i samostatně stojící vilku na jižní straně. Pozemky, na nichž objekty stojí, jsou cenné také z hlediska potenciálních archeologických situací, které mohou osvětlit podrobnosti zaniklých výrobních procesů a souvisejících provozních aktivit. Ohledně desetiletí trvající sklářské výroby zůstává i nadále hodně neznámého. Celý areál původní sklárny by měl být proto zařazen v územně-analytických podkladech správního obvodu Příbram. Z trojice stojících budov je nejzajímavější halový dílenský objekt při západní hranici areálu, zastřešený pozoruhodnou konstrukcí dřevěných příhradových vazníků. Překvapivě prostorný interiér pod vylehčeným krovem je mimořádně esteticky působivý.

Souhrnné zhodnocení památkového významu sklárny středních Čech

Výzkumný tým se při hodnocení zkoumaných staveb řídil *Metodikou hodnocení a ochrany průmyslového dědictví z pohledu památkové péče*, jejíž úvodní teze zní: „*Technické památky podléhají hodnocení tradičně pojatých umělecko-historických, architektonických a urbanistických kritérií (která ale mohou nabývat nových významů), stejně jako nabývají hodnot, pokud jde o míru autenticity nebo historické souvislosti. Jejich hodnocení je však založeno na širším hodnotovém spektru a na specifických hodnotících kritériích – např. je nutné vzít v potaz hodnotu typologickou, úplnost technického zařízení nebo stopy provozu.*“¹⁶⁹

Z hlediska architektonické kvality středocheské sklárny nikterak nevynikají. Výjimkou je areál sklárny v Praze-Hostivaři, navržený v roce 1918 architektem Bohumilem Hübschmanem a realizovaný Bohumírem Hollmannem. Velkolepý stavební a architektonicky vysoce kvalitní koncept areálu (a náklady na jeho vybudování) jsou v příkrém rozporu s délkou fungování sklárny (pouze 7 let). Areál sice nejspíše nemá kvality potřebné pro prohlášení za kulturní památku (není kompletně dochovaný, zanikly budovy vedlejších a obslužných provozů), impozantní průčelí hutních hal si však zachovává hodně z původní podoby a vybízí k zmapování vývoje sklárny nejen po stránce

stavební, ale i z hlediska hospodářských dějin. Také zlíchovský Inwald představuje zajímavou realizaci zachované budovy rafinerie od arch. Bohdana Bečky z roku 1897, později s nástavbou dvou horních podlaží od téhož projektanta z roku 1925.

Architektonická průměrnost starších období byla obzvláště po polovině 20. století nahrazena úplnou rezignací na architektonické ambice. Snad s výjimkou sázavské „nové huti“ (a i tam je třeba oddělovat kvality konstrukční, architektonické a uměleckořemeslné) byly sklářské areály doplňovány a vybavovány utilitárními konstrukcemi a halami. Především donedávna či dosud fungující areály (Nižbor, Otovice, Poděbrady, Sázava, ale i Mnichovo Hradiště), které by v případě lepšího zachování měly značné estetické hodnoty, tak ztratily původní charakter. Nic na tom nemění ani zachování soliterních stavebněhistoricky cenných objektů.

Z hlediska autenticity je tak prvořadým favoritem areál sklárny Růženín, zachovaný v podstatě v podobě, kterou měl v době největší prosperity na počátku 30. let 20. století, i když „zahuštěný“ novodobými objekty. Areál nemá v současné době žádnou památkovou ochranu, přestože jeho kvality podle názoru výzkumného týmu splňují parametry pro prohlášení za kulturní památku. Vzhledem k současnému využití (areál je pronajímán jako skladové prostory) jsou památkové hodnoty areálu potenciálně velmi ohrožené a jeho památková ochrana se proto jeví jako nanejvýš žádoucí.

Ani areál v Růženíně se však nedochoval s původním technologickým vybavením. Ve všech sklárnách středních Čech, které dnes nejsou v provozu, byly sklářské technologie zničeny. V případě stále fungujících podniků byly historické technologie průběžně nahrazovány novějšími a efektivnějšími, lze jim však přiznat hodnotu technologického toku.

■ Poznámky

¹⁶⁴ Ibidem, s. 439.

¹⁶⁵ Ibidem, s. 439.

¹⁶⁶ Ibidem, s. 440.

¹⁶⁷ Ibidem, s. 440.

¹⁶⁸ Objekt patří Technickým službám města Příbram je dnes využíván jako garáže a dílny, v severní části sídlí tiskárna.

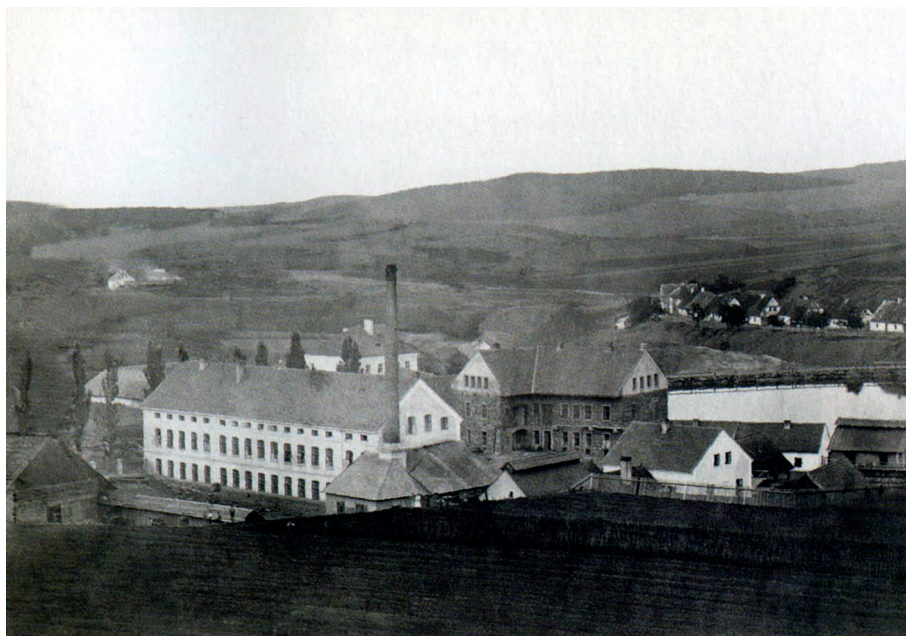
¹⁶⁹ Miloš Matěj – Michaela Ryšková, *Metodika hodnocení a ochrany průmyslového dědictví z pohledu památkové péče*, Ostrava 2018, s. 39.

27

28

29

Obr. 27. Příbram, areál Technických služeb města Příbram. Halový objekt při jižní hranici areálu, tesařská vazba krovu pravděpodobně hutní budovy bývalé Hartmannovy sklárny. Foto: Eva Volfová, 2021.

Obr. 28. Příbram, areál Technických služeb města Příbram, sídlících v bývalých kasárnách, přestavěných z budov Hartmannovy sklárny. V patrovém objektu s půdní vestavbou sídlily původně dílenské provozy spolu se sklady. Foto: Eva Volfová, 2021.

Obr. 29. Příbram, Hartmannovy sklárny, pohled od jiho-východu, 1868. Archiv Hornického muzea Příbram.

Z hlediska historického významu nebo také z hlediska hodnocení systémových a technologických vazeb lze v rámci středních Čech za nejvýznamnější považovat celý sklářský areál na Sázavě, cenný díky své komplexitě, ilustrující a dokládající kontinuální vývoj průmyslového areálu po dobu téměř dvou set let, a také díky zcela zásadnímu významu, který měly sklárny pro rozvoj a podobu Sázavy jako sídla. Hodnotu sklárny Otavice lze opět spatřovat v kontinuitě dvoustleté výroby, ale také v jedinečně těsném provázání výroby s těžbou uhlí, které sklárně již od počátku sloužilo jako topné médium.

Hodnotu typologickou je v dané fázi výzkumu nemožné určit, neboť je k tomu nezbytná široká znalost dochovaných dokladů. Potenciálně zajímavá však může být v tomto směru sklárna Marienheim u Trněného Újezdu, která své památkové hodnoty zakládá v první řadě na zcela atypickém stavebním řešení hlavního

hutního objektu, jenž se půdorysně, dispozičně a dokonce i konstrukčně vymykal charakteru hutních hal své doby.

Závěrem si výzkumný tým dovoluje upozornit, že uvedená konstatování památkových hodnot středočeských sklářských areálů nepředkládá jako definitivní a je si naopak vědom jejich dílčí, resp. prozatímní povahy. Objektivní zhodnocení významu středočeských skláren považuje za relevantní provést až v komparaci s výsledky dalších (budoucích) výzkumů skláren uskutečněných v dalších regionech.

Článek vznikl v rámci dílčího cíle Sklářství středních Čech výzkumné oblasti Industriální dědictví financované z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj (IP DKRVO).

Mgr. Ján ČÁNI
NPÚ, Generální ředitelství
cani.jan@npu.cz

Mgr. et Mgr. Jana TICHÁ
NPÚ, Generální ředitelství
ticha.jana@npu.cz

Ing. arch. Eva VOLFOVÁ
NPÚ, ÚOP středních Čech
volfova.eva@npu.cz